

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historie

Bakalářská práce

Tomáš Řanda

**Britská Konzervativní strana v 50. letech 20. století:
kontinuita nebo změna?**

**The British Conservative Party in the 1950s:
Continuity or Change?**

Praha 2013

Vedoucí práce: prof. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citované literatury a odborných článků a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. prosince 2013

podpis

Klíčová slova

Konzervativní strana, konzervativci, Churchill, Eden, Macmillan, Labouristická strana, labouristé, Velká Británie, poválečný vývoj, konsensus, sociální stát, plná zaměstnanost, smíšená ekonomika, domácí politika, zahraniční politika, volby

Keywords

Conservative Party, Conservatives, Churchill, Eden, Macmillan, Labour Party, Labour, Great Britain, post-war development, consensus, Welfare State, full employment, mixed economy, home affairs, foreign affairs, elections

Bibliografický záznam

ŘANDA, Tomáš. Britská Konzervativní strana v 50. letech 20. století: kontinuita nebo změna? Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Historie, 2013, 69 str.

Vedoucí bakalářské práce: prof. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

Anotace

Autor se v bakalářské práci zaměří na analýzu činnosti britské Konzervativní strany v 50. letech 20. století. Konkrétně půjde o studium reakce konzervativců na volební propad z roku 1945, následné reformy strany a jejího oživení a také volebního vítězství z roku 1951. Dále se autor zaměří na analýzu fungování konzervativců jako Party-in-Government, tj. na realizaci volebního programu toryů, na jejich přístup k Welfare State vybudovaného labouristy a jejich přístupu k samotné Labour Party, na analýzu činnosti vlád v domácí a světové politice a v neposlední řadě na analýzu příčin a důsledků volebních úspěchů v padesátých letech.

Annotation

In this bachelor thesis the author will focus on the analysis of the activity of British Conservative Party in the 1950s. In particular he will study a reaction of Conservatives on the failure in the general election in 1945, the Party's reforms and revival and victorious elections in 1951. Further author will focus on the analysis of functioning of the Conservatives as a Party-in-Government, i.e. on the analysis of the realization of the election programme of the Tories, on their approach to the Welfare State made by the Labour Party and to Labour Party itself, on the analysis of the government's activities in home and foreign affairs, and last but not least on the analysis of the causes and consequences of achievements in elections in the 1950s.

Poděkování

Chtěl bych poděkovat prof. PhDr. Martinovi Kovářovi, Ph.D. za pomoc při výběru tématu a psaní této diplomové práce a své matce, která mě podporovala.

Obsah

ÚVOD	7
1. VÝVOJ BRITSKÉ POLITICKÉ SCÉNY ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	11
1.1. Počátky sociálního státu	11
1.2. Volby 1945	13
2. KONZERVATIVCI V OPOZICI – NÁZNAKY KONSENSU?	15
2.1. Konzervativní strana	15
2.2. Reorganizace Konzervativní strany	17
2.3. Labouristická vláda	19
2.4. Volby 1950	22
2.5. Cesta k volbám 1951	23
2.6. Volby 1951	24
3. KONZERVATIVCI U MOCI – POTVRZENÍ KONSENSU?	26
3.1. Churchillova vláda	26
3.2. Volby 1955	31
4. ÉRA PO CHURCHILLOVI	33
4.1. Edenova vláda a „prokletý Suez“	33
4.2. První Macmillanova vláda – Supermac	36
4.3. Cesta k volbám 1959	39
4.4. Volby 1959	40
4.5. Druhá Macmillanova vláda - Supermacbeth	42
4.6. Cesta k volbám 1964	46
4.7. Volby 1964	47
5. PADESÁTÁ LÉTA V RETROSPEKTIVĚ	49
5.1. Hlavní politické strany	49
5.2. Třináct promrhaných let?	51
6. EXISTOVAL SKUTEČNĚ KONSENSUS?	55
6.1. Vznik konsensu	55
6.2. Původ konsensu	56
6.3. Odpůrci a zastánci konsensu	58
6.4. Zánik konsensu	60
6.5. Přínos konsensu	60
ZÁVĚR	63
BIBLIOGRAFIE	65

ÚVOD

Bakalářská práce s názvem *Britská Konzervativní strana v 50. letech 20. století: kontinuita nebo změna?* je zaměřena na vývoj této tradiční britské politické strany v období po druhé světové válce v kontextu tématu poválečného konsensu v britské politice. Cílem práce je analyzovat politický a zčásti společenský poválečný vývoj – konkrétně v období od roku 1945 do počátku 60. let – a otázku konsensu ve Velké Británii. Téma politického konsensu mezi dvěma hlavními britskými stranami – konzervativci a labouristy – v poválečném vývoji je jednou z nejdiskutovanějších otázek britské politiky 20. století.

Úvodní kapitola nastiňuje britskou politickou scénu za války a těsně po uzavření příměří v Evropě, kdy se konaly všeobecné volby, které určily chod britských poválečných dějin. Za války byly připraveny podmínky na zřízení sociálního státu a výsledek voleb měl naznačit, jak rychle se nový systém zrealizuje.

Ve druhé kapitole je představena Konzervativní strana a její působení v opozici. Pro konzervativce to byla nečekaná situace, která způsobila určitý otřes ve straně. K vládě se dostali labouristé, kteří využili naskytnuvší se příležitosti a začali budovat sociální stát. Konzervativní strana musela zareagovat na tehdejší vývoj a během opozičního období se rozhodla pro reorganizaci strany a stranické politiky. Adaptace na poválečné touhy společnosti měla v blízké budoucnosti přinést své ovoce.

Třetí a čtvrtá kapitola se věnují návratu konzervativců k moci. V období mezi lety 1951–1959 se Konzervativní straně podařilo vyhrát troje volby v řadě a díky tomu vládla nepřetržitě třináct let až do roku 1964. Jedná se tak o jedno z nejúspěšnějších období toryů. V čele vlády se postupně vystřídali čtyři premiéři, přičemž tato práce s ohledem na zkoumané období klade důraz na první tři.

Fascinace třemi volebními úspěchy v řadě a výrazná převaha konzervativců na britské politické scéně 50. let stála na počátku této práce. Na vládní dominanci konzervativců se podíleli Winston Churchill, Anthony Eden a Harold Macmillan, přičemž každý z nich si připsal ve zkoumaném období vlastní volební úspěch. Poslední dva jmenovaní nemají v literatuře takové zastoupení, jaké má jejich slavnější kolega, a i tento fakt hrál ve výběru tématu svou roli. Churchill se vrátil na post premiéra po šestileté odmlce na ještě jedno funkční období na závěr své bohaté politické kariéry. Eden ho před volbami 1955 nahradil, ale události na mezinárodní scéně a špatné zdraví ho předčasně

donutily vzdát se mandátu. Eden byl nahrazen Macmillanem, který stál v čele vlády téměř sedm let, leč ani jemu nebylo souzeno dokončit celé funkční období. Rok před volbami ho vystřídal Alec Douglas-Home.

Retrospektivní náhled na 50. léta z pohledu politických stran i z pohledu historiků a politických komentátorů nabízí předposlední kapitola. V poslední kapitole je pak analyzována diskuse historiků, která vznikla v souvislosti s poválečným vývojem. Diskuse se věnuje otázce konsensu mezi politickými stranami a zkoumá, zda existoval, kdy vznikl či jaký měl podle historiků přínos.

Ačkoli se jedná o poměrně vzdálenou etapu britských dějin, její důsledky měly a stále mají vliv na nedávnou minulost a současnost. Otázka sociálního státu, který se v Británii vytvořil po druhé světové válce, je v této bouřlivé ekonomické době neustále aktuální, neboť se rozpočtové škrty a šetření jednotlivých států týkají (zejména) sociálních systémů. Působení a rozhodnutí zákonodárných činitelů i samotná politická kultura jsou pak druhou stranou problému. Právě ona politická kultura Británie v poválečné éře je zajímavým elementem tehdejší doby.

Téma britského sociálního státu je zejména v Británii velice populární a široce zpracované. V českém prostředí je ale kladen spíše důraz na sociální stát jako takový. Mezi základními tématy, jako jsou vznik, vývoj, krize či otázka možné transformace vedoucí k vylepšení systému, můžeme najít v literatuře specifické postavení skandinávských zemí jako pravých představitelů sociálního státu. Jiný přístup můžeme shledat i u politické scény Británie. Zatímco britská společnost je dobře obeznámena s poválečným vývojem a do slovníku Britů se zapsal výrok „třinácti promrhaných let“ (1951–1964), český příspěvek k britským dějinám 20. století je více méně zúžen především na válečný vývoj (nebo na předchozí dobu úzce spjatou s druhou světovou válkou) a na vládu Margaret Thatcherové. Té pak konkuruje „život a dílo“ Winstona Churchilla, ovšem hlavně z období první poloviny 20. století (s oblibou končící rokem 1945). Konkrétní poválečné téma britského politického konsensu mezi konzervativci a labouristy v souvislosti se sociálním státem Británie je pak zastoupeno zcela minimálně.

Práce se opírá primárně o prameny, monografie a odborné články. V pramenech je využito pamětí, a to dvou ústředních postav daného období z pohledu Konzervativní strany: Anthonyho Edena a Harolda Macmillana. Anthony Eden rozdělil svoje memoáry na tři části, přičemž v práci je využit poslední díl pokrývající poválečné období. Naproti tomu Harold Macmillan byl ve svých pamětech sdílnější a poválečnému období se věnují čtyři díly pamětí. Memoáry nabízejí vedle popisu historických událostí „z první ruky“ další zajímavé a hlavně užitečné informace. Vedle osobních příběhů a náhledu do nitra konkrétního autora se jedná o osobní hodnocení určité události. Jedinečným příkladem je odstoupení Macmillana z premiérského postu Velké Británie na podzim roku 1963. Odchod byl sice zaviněn především jeho vážnou nemocí, přesto převládá laický názor, že Macmillan odstoupil bez boje pod tlakem tzv. Profumovy aféry. Pravdou ovšem je, že se Macmillan chtěl zúčastnit parlamentních voleb v roce 1964, a neutíkat tak z předvolebního souboje s labouristy. Nemělo se tedy jednat o odstoupení pod tlakem politického skandálu, ale pouze v důsledku vážné nemoci, která mu znemožnila pokračovat v politické kariéře.

Dalšími podstatnými prameny jsou volební programy obou politických stran. Programy dokreslují charakteristiku a rétoriku konkrétní strany. Můžeme si všimnout optimistických, ale i realistických manifestů. Někdy sáhly strany k vysloveně útočně kritickému programu se snahou očernit volebního soupeře. Ne vždy však volební programy hrály ústřední roli ve volebním úspěchu či neúspěchu. Známým příkladem je volební rok 1951, kdy se volby konaly pouhých dvacet měsíců po posledních volbách. Zde nebyl prostor na nějakou zásadní inovaci programu, rozhodovaly spíše nálady veřejnosti a další faktory (odliv hlasů liberálních voličů). Přesto platí, že se vedle denního tisku jednalo o hlavní prostředek komunikace mezi politickou stranou a jejími voliči. Musíme si uvědomit, že stranické mítinky a konference měly lokální charakter a že televizní politické spoty a debaty se staly každodenními až v 60. letech 20. století.

Monografie jsou reprezentovány jak starší, tak nejnovější literaturou. Literatura je zaměřená především na samotný politický vývoj v poválečné éře zejména z pohledu Konzervativní strany a dále na společensko-kulturní rozvoj Velké Británie v dobovém kontextu. Konkrétně se jedná o samotný historický vývoj a charakteristiku Konzervativní strany. Oba dílčí přístupy jsou nutnou součástí pro porozumění celkové činnosti politické strany jak v rámci vlastní partaje, tak v projevu vůči veřejnosti, voličům i okolním stranám, v tomto případě vůči labouristům. Třetím přístupem je konkrétní otázka konfrontace a spolupráce s Labouristickou stranou. V tomto ohledu bylo použito několik monografií zabývajících se konkrétním tématem konsensu v britské poválečné politice.

Společensko-kulturní rozměr zachycující celkovou atmosféru doby a vývoj Velké Británie je prezentován hlavně prostřednictvím čtyř zásadních titulů britské historické literatury 21. století – jde o detailní studie Kynastona a Sandbrooka. Tyto studie jsou zásadní díky tomu, že poskytují naprosto komplexní informace. Politické události na domácí i zahraniční scéně jsou prokládány vývojem britské společnosti, kultury, filmu či hudby. Přiblížení tohoto vývoje je důležité pro bližší pochopení tehdejšího dění. Zajímavým příkladem může být pohled na životní úroveň britské společnosti 50. let minulého století. Až do roku 1954 byli Britové limitováni přiděly potravin, na druhé straně s koncem dekády si čím dál tím více Britů mohlo dovolit dříve nebývalý luxus v podobě aut a domácích spotřebičů. Není potom divu, že rychlý přechod od strádání k blahobytu byl pak považován za jeden z hlavních úspěchů politiky konzervativců.

Odborné články napomáhají analyzovat otázku konsensu. Předností těchto článků je zejména jejich faktografická bohatost. Kromě subjektivních hodnocení autorů vedoucích k plodné diskusi nad existencí a přínosem konsensu to jsou především statistiky a ekonomická čísla, které přispívají k celkovému obrazu. Na základě ekonomických údajů se dá poté snadněji porovnávat ekonomický vývoj britského státu s ostatními zeměmi a udělat si tak představu o vhodnosti určitých kroků britských politiků a vlád. Kromě ekonomických ukazatelů studie předkládají i další dílčí témata, jako jsou volby, decentralizace, anglo-americké vztahy či kultura.

V práci je primárně využita dobová literatura. Ta, která nebyla veřejně dostupná, byla v této práci nahrazena informacemi z tehdejšího tisku a později vydaných recenzí posuzujících konkrétní dobovou literaturu.

1. VÝVOJ BRITSKÉ POLITICKÉ SCÉNY ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

1.1. Počátky sociálního státu

Poté, co Neville Chamberlain rezignoval na post premiéra po neúspěšné válečné kampani v Norsku, se Winston Churchill stal 10. května 1940 britským ministerským předsedou. Postavil se do čela tzv. válečné koalice vytvořené z vládních konzervativců a přizvaných labouristů, kteří do té doby představovali opozici v čele se svým předsedou Clementem Attleem. Churchill měl na starosti jako vůdce antihitlerovské koalice zejména zahraniční agendu, naopak místopředseda britské vlády Attlee (až na krátkou epizodu, kdy působil jako ministr dominií) agendu domácích. Jakousi samozřejmostí byl pro labouristy mimo jiných post ministra práce a státní služby – toho se ujal Ernest Bevin.

Už v meziválečném období sílily v Británii hlasy volající po rozšíření zdravotního a sociálního pojištění v reakci na sociální rozdíly ve společnosti. Důležitým textem doby byla *Socializace a doprava (Socialisation and Transport)* labouristického politika (a bývalého ministra dopravy) Herberta Morrisona z roku 1933 a další významné tituly následovaly: *Chudoba a obyvatelstvo (Poverty and Population, 1938)* či *Počátek, chudoba a bohatství (Birth, Poverty and Wealth, 1943)* sociálního badatele Richarda Titmusse.¹ Morrison se ve své knize věnoval veřejným korporacím v otázce znárodnění či tématu bezplatného jízdného v centrálním Londýně,² zatímco Titmuss se zabýval úbytkem britské populace v závislosti na bohatství (a chudobě)³ a studiem nerovností sociálních tříd Anglie a Walesu.⁴

Nepochybně nejvýznamnějším milníkem pro budoucí vývoj bylo vydání Beveridgeovy zprávy (*Social Insurance and Allied Services*) v prosinci 1942. William Beveridge působil ve výboru zabývajícím se sociálním pojištěním od léta 1941, jenž byl pověřen prozkoumat existující schémata sociálního pojištění a podat nová

¹ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 24–26.

² PLANT, Arnold, *Socialisation and Transport* by Herbert Morrison, in: *The Spectator*, 1933, 150 (5471), str. 646–647.

³ REQUA, Leonard F., Jr., *Poverty and Population* by Richard Titmuss, in: *American Sociological Review*, 1940, 5 (4), str. 682–683.

⁴ TITMUSS, Richard, *Birth, Poverty and Wealth*, London 1943, str. 6.

doporučení.⁵ Ve své zprávě navázal na zdravotní pojištění a pojištění v nezaměstnanosti, které byly zavedeny těsně před první světovou válkou.

Základním principem a myšlenkou bylo doporučení, aby plně rozvinuté a povinné sociální pojištění poskytovalo jistotu adekvátního příjmu v různých životních situacích, jako byly nezaměstnanost, důchod, pracovní neschopnost, onemocnění či vdovství.⁶ Plán sociálního zabezpečení měl tedy zaručit jistotu příjmu i ve chvílích, kdy byl příjem přerušen z nějakého důvodu. Beveridge požadoval propojení tří hlavních stran v pracovních vztazích (zaměstnanec, zaměstnavatel – pokud nějakého zaměstnanec měl a státu) a stanovení minimálního příjmu.⁷ Dále měly být určeny přídavky na rodinu a děti do patnácti, respektive šestnácti let, zřízeny rehabilitační služby a také měla být zajištěna plná zaměstnanost.⁸ Stát se měl více zapojit do péče o zdraví občanů ať už prevencí, tak také léčbou, kterou měla zabezpečit rozsáhlá státní zdravotní služba poskytující každému občanovi jakékoliv lékařské ošetření.⁹ Podle Beveridge byl fakt, že tato zpráva byla vypracována v průběhu války, výhodou, neboť se domníval, že válka podporuje národní jednotu – díky této jednotě by měly lidé obětovat osobní zájmy ve prospěch společné věci a tou byla změna sociálních služeb, což bylo v zájmu všech občanů.¹⁰

Zpráva ihned získala na popularitě jak mezi politiky, tak zejména u veřejnosti a odrážela společenskou touhu po zřízení sociálního státu a udržení plné zaměstnanosti. Důkazem budiž fakt, že se prodalo více než 600 000 výtisků.¹¹ V lednu 1943 se sám Churchill nechal slyšet, že „nejlepší cestou, jak se ochránit před nezaměstnaností, je nezaměstnanost nemít“.¹²

Dalším nezbytným faktorem byla ekonomická teorie Johna Maynarda Keynesa, charakteristická pro rozpočtové plánování a řízenou poptávku. Tato teorie se úspěšně prosadila už v meziválečném období a po vydání Keynesovy *Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (*The General Theory of Employment, Interest and Money*) v roce 1936 ovlivnila ekonomické myšlení následujících desetiletí 20. století. Podle Keynesa neexistuje žádná nutná souvislost mezi úsporami, investicemi a spotřebou; vláda by se podle jeho

⁵ BEVERIDGE, William, *Social Insurance and Allied Services*, London 1942, str. 5.

⁶ Tamtéž, str. 6.

⁷ Tamtéž, str. 7–20.

⁸ Tamtéž, str. 120.

⁹ Tamtéž, str. 158.

¹⁰ Tamtéž, str. 170–172.

¹¹ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 16.

¹² Tamtéž, str. 19.

teorie měla snažit o rovnováhu mezi poptávkou a produkcí, přičemž takováto vláda by pak kontrolovala inflaci, zaměstnanost, růst a rovnováhu plateb.¹³

V průběhu první poloviny 40. let byly postupně vydávány zákony a Bílé knihy např. o reformě školství, o plánované vysoké zaměstnanosti či o zřízení Státní zdravotní služby. Vše směřovalo k vytvoření sociálního státu (*Welfare State*). Ihned po válce se v novinách objevovala hesla s požadavky na práci a sociální bezpečnost pro všechny; „Nová Británie“ měla být spravedlivější, spokojenější, šťastnější a ekonomicky plánována.¹⁴ Ve společnosti postupně převládl názor, že by se o sociální a ekonomické otázky měl více starat stát a že poválečný plán sociálního státu bude snadněji zajištěn labouristy, kteří k němu měli být ideologicky nejbližší.

1.2. Volby 1945

Válečná koalice trvala do 23. května 1945, kdy byly vypsány volby na 5. července. Variantou byly i volby na podzim, respektive poté, až bude válka v Pacifiku u konce. Sám Churchill se ale rozhodl pro letní termín. Churchill zůstal politickým lídrem Británie jako premiér v demisi až do výsledku voleb. Obě hlavní politické strany tak měly zhruba šest týdnů na volební kampaň.

Labouristé v čele s Attleem nazvali svůj volební program jasně a výstižně: *Nechte nás čelit budoucnosti (Let Us Face the Future)*, ve kterém se sebevědomě přiznávali k tomu, že „Labouristická strana je socialistická strana a je na to hrdá“.¹⁵ Konzervativní strana v duchu válečného úspěchu Británie personifikovala svůj program podle svého stranického lídra do názvu *Churchillova deklarace politiky voličům (Mr. Churchill's Declaration of Policy to the Electors)*. Obě strany slibovaly podobný program (např. rozšířený zdravotní systém, plnou zaměstnanost), rozcházely se hlavně ve znárodňování průmyslu, jehož sympatizanty byli pouze labouristé.¹⁶ Vypovídající je pak skutečnost, jaké uspořádání jednotlivých bodů programu strany zvolily: zatímco zahraniční politika byla u konzervativců na předním místě,¹⁷ u labouristů tomu bylo naopak – ti se zaměřovali na

¹³ KEYNES, John M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936.

¹⁴ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 20.

¹⁵ LABOUR PARTY, *Let Us Face the Future*, 1945.

¹⁶ LABOUR PARTY, *Let Us Face the Future*, 1945.

¹⁷ CONSERVATIVE PARTY, *Mr. Churchill's Declaration of Policy to the Electors*, 1945.

domácí politiku.¹⁸ Dalším nepřehlédnutelným faktorem byl rozdílný pohled na poválečný vývoj: labouristé nabízeli lepší budoucnost, která měla Británii čekat,¹⁹ konzervativci naopak varovali před nelehkou poválečnou situací.²⁰ Upřímný pesimistický (či spíše realistický) pohled konzervativců na blízkou budoucnost určený veřejnosti se straně příliš nevyplatil.

Přesto převládá názor, že volební programy samotné volby nerozhodly.²¹ Nezvládnutá meziválečná konzervativní politika appeasementu, špatné předválečné znovuvyzbrojení, sympatie veřejnosti k znárodňování („veřejnému vlastnictví“), kritizování labouristů během války Konzervativní stranou za jejich působení ve vládě (které bylo v kontrastu s domněnkou společnosti, že labouristé nabyli dostatečné zkušenosti z koaliční vlády zejména v domácí politice) a v neposlední řadě neblahá vzpomínka na nezaměstnanost 30. let s frontami na podporu – to je hlavní výčet důvodů, proč konzervativci ve volbách propadli. Ani popularita Churchilla nezabránila volební katastrofě konzervativců a následnému společenskému šoku. Jednalo se o nejhorší prohru od roku 1906, respektive od roku 1832. Labouristé triumfovali s těžko uvěřitelnou vládní většinou 150 mandátů.²²

Je nutné pro srovnání připomenout volební situaci z roku 1935, kdy se v Británii konaly poslední všeobecné volby. Konzervativci tehdy tyto volby opanovali, když získali o dva miliony hlasů více než labouristé, což se promítlo do rozvržení v Dolní sněmovně, kde měli konzervativci dominantní převahu 232 poslanců nad labouristy.²³

¹⁸ LABOUR PARTY, *Let Us Face the Future*, 1945.

¹⁹ LABOUR PARTY, *Let Us Face the Future*, 1945.

²⁰ CONSERVATIVE PARTY, *Mr. Churchill's Declaration of Policy to the Electors*, 1945.

²¹ BENTLEY, Michael – STEVENSON, John, *High and Low Politics in Modern Britain*, Oxford 1983, str. 255.

²² KIMBER, Richard, *UK General Election 1945: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge45/results.htm>>.

²³ *United Kingdom general election, 1935*, in: Wikipedia: the free encyclopedia [online], 2001-2013 [cit. 2013-12-17].

2. KONZERVATIVCI V OPOZICI – NÁZNKY KONSENSU?

2.1. Konzervativní strana

Konzervativní strana, dříve známá jako Strana toryů (členové strany byli označováni jako toryové), se formovala počátkem poslední čtvrtiny 17. století. Britský moderní konzervatismus byl ovlivněn Velkou francouzskou revolucí a jejími idejemi, radikálními myšlenkami revoluce se však neinspiroval. Naopak se stal ideologií se snahou zachovat (*zakonzervovat*) britskou konstituci, církev, stát a řád.²⁴

Od 30. let 19. století můžeme mluvit o moderní politické straně díky předsednictví sira Roberta Peela. Nejčastěji se udává rok 1834, kdy se Peel stal jak vůdcem strany, tak i ministerským předsedou. Následujících dvanáct let určoval politiku toryů, kterým se začalo s daleko větší pravidelností říkat konzervativci.²⁵ Peel byl dominantní politickou osobností, což dokazuje i jím vydaný *Tamworthský manifest* (*Tamworth Manifesto*) v prosinci 1834. Jednalo se o určité programové prohlášení se základními principy a myšlenkami strany po nástupu Peela na post premiéra před doplňujícími volbami volebního obvodu Tamworth. Ve svém projevu voličům nejprve zdůvodnil přijetí premiérského křesla a přiblížil svůj postoj k vládě, kde se stavěl do pozice člověka s proreformním přístupem a důrazem na čest a charakter.²⁶ Dále se zavázal zachovat právo a pořádek, dodržovat reformní zákon volebního systému z roku 1832 (*Reform Act*), podporovat církev v otázce případného odcizení církevního majetku a dostát slibu udržení míru a také svědomitého a čestného vykonávání úřadu.²⁷ Peel postupně přizpůsobil politiku konzervativců industrializující Británii a připravil svým budoucím straníkům pevnou půdu pro zbytek 19. století.²⁸

Za vlády Benjamina Disraeliho (1868–1881) se pak z alternativní vládní strany stala skutečná strana vlády, která vládne v zájmu národa, neboť naplno pronikla k městské střední třídě.²⁹ Na Disraeliho navázali další konzervativní vůdci Robert Cecil – lord

²⁴ NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981, str. 91.

²⁵ Tamtéž, str. 92.

²⁶ PEEL, Robert, *Speeches of the Right Honorable Sir Robert Peel*, London 1835, str. 17–20.

²⁷ Tamtéž, str. 21–27.

²⁸ NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981, str. 98–

100.

²⁹ Tamtéž, str. 106.

Salisbury a Arthur Balfour, když v letech 1886–1905 byli mimo premiérskou pozici dohromady pouze tři roky, kdy vládli liberálové. V roce 1906 sice nastala katastrofa způsobená volební porážkou a na příštích sedmnáct let museli konzervativci zapomenout na premiérský post, přesto se z této krize dostali. Období těsně před druhou světovou válkou a éra samotného konfliktu se v Británii odehrávaly zase v roli konzervativců. V čele vlád, byť koaličních, stáli postupně Stanley Baldwin, Neville Chamberlain a Winston Churchill.

Konzervativní strana se stala charakteristickou pro principy individualismu, volného trhu, vlastenectví, svrchovanosti národního státu a jeho politických institucí.³⁰ Typickým znakem konzervativců je silný a nezávislý vůdce strany a úplná loajalita stranických kolegů vůči jeho osobě.³¹ Příznačným jevem je pak důraz na jednotu strany, jež má být v duchu ideologie inspirací pro národ.³²

Konzervativci představují i přes volební prohry v letech 1906, 1945 a 1997 nejúspěšnější britskou politickou stranu. Za posledních přibližně sto padesát let se podílela na vládě skoro ve dvou třetinách daného časového období a mohla se tak pasovat do role přirozené vládní strany a skutečného reprezentanta britského národa. Národní jednota (vedle disciplíny, pořádku a morálky) byla jedním z primárních cílů strany už od dob Benjamina Disraeliho. Ten odmítal teorii o dvou „národech“ (vrstvách) – bohatých a chudých, naopak věřil pouze v jednu společnost – anglickou společnost (v přeneseném významu v jeden národ – *One Nation*).³³ Ostatně na Disraeliho odkaz se odvolávala celá řada konzervativních politiků, jako např. poslanec Edward Boyle, jenž se vyjádřil v tom smyslu, že Disraeli „založil tradici konzervatismu, která je stále inspirací pro současnost“ a podobně k němu vzhlížel i Richard A. „Rab“ Butler, podle něhož se „filozofie konzervatismu nachází v Disraelim“.³⁴ Naopak konzervativci vyčítali labouristům, že jsou stranou pouze jedné třídy – dělnické. Hlavním problémem Konzervativní strany bylo to, že na ni dělnická třída pohlížela jako na stranu „kapitalistickou“. To se však mělo v blízké budoucnosti změnit.

³⁰ EVANS, Brendan – TAYLOR, Andrew, *From Salisbury to Major: Continuity and Change in Conservative Politics*, Manchester 1996, str. 277.

³¹ FISHER, Nigel, *The Tory Leaders: Their Struggle for Power*, London 1977, str. 2.

³² Tamtéž, str. 3.

³³ DISRAELI, Benjamin, *Sybil, or the Two Nations*, London 1845.

³⁴ FINLAYSON, Geoffrey, *The Changing Face of British Conservatism*, in: *History Today*, 1983, 33 (10), str. 17.

2.2. Reorganizace Konzervativní strany

Volby 1945 skončily pro konzervativce skutečným fiaskem. Nastalá situace nebyla příznivá, ale byla alespoň příležitostí, jak pořádky ve straně změnit a posunout se dál. Vedle volební prohry k tomu napomohl i fakt, že 60 % konzervativních poslanců z meziválečného období odešlo do důchodu nebo ztratilo svoje poslanecké křeslo právě v důsledku nepříznivého výsledku voleb 1945.³⁵ Potenciální generační výměna i faktická volební prohra byly příležitostí ke změně a reorganizaci Konzervativní strany skutečně uspíšily. Otázkou bylo, jakým směrem se ona změna měla ubírat. Existovaly prakticky pouze dvě cesty: jít s labouristy do větší konfrontace, nebo se přizpůsobit jejich politice. Zájmy veřejnosti, volební preference a politická stabilita vyzývaly konzervativce k druhé možnosti a určily tak kurz budoucího směřování strany.

V březnu 1946 Rab Butler, jenž byl v Poradním výboru pro stranickou politiku a politické vzdělání, hodnotil situaci na stranické konferenci a požadoval onu reorganizaci strany, která se měla brzy uskutečnit. Konzervativní výzkumné oddělení získalo rozšířenou roli a došlo ke zřízení Konzervativního centra pro politické vzdělání. Významným krokem zejména pro budoucnost strany bylo zřízení nové instituce pro konzervativní mládež, ze které by se mohly rekrutovat nové konzervativní síly. Výsledkem bylo založení hnutí Mladých konzervativců. Poplatky na volební kandidaturu měly být zrušeny z rozhodnutí Výboru, v jehož čele byl sir David Maxwell-Fyfe. Strana se tak měla otevřít profesionálním kariérním politikům – neměla být už více stranou elitářskou.³⁶ Ředitelem strany (*Chairman*), v jehož kompetenci byl chod Ústřední kanceláře, byl zvolen Frederick J. Marquis, lord Woolton, jenž z této pozice sloužil straně příštích devět let až do roku 1955. Vedle Mladých konzervativců to byla především Ústřední kancelář, ze které mělo být rekrutováno více konzervativců. Jako cíl si proto Woolton předsevzal na jaře 1948 získat pro stranu milion nových členů a s nimi i více peněz: už koncem června byl cíl splněn a členská základna strany se rozšířila o požadovaný počet.³⁷ Prostřednictvím Ústřední kanceláře a vytvořením finanční základny se Konzervativní strana stala profesionálně byrokratickou stranou. Wooltonova Ústřední kancelář byla nejlepším místem, kde začít politickou kariéru u konzervativců bez konexí. V poválečné éře vyprodukovala několik významných postav strany, jakými byli např. Iain Macleod,

³⁵ GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 38.

³⁶ Tamtéž, str. 41.

³⁷ LINDSAY, Thomas F. – HARRINGTON, Michael, *The Conservative Party 1918–1979*, London 1979, str. 160.

Edward Heath, Enoch Powell nebo Reginald Maudling.³⁸ V květnu 1947 byla nově zvolená koncepce stranické politiky zformulována do *Průmyslové charty* (*The Industrial Charter: a Statement of Conservative Industrial Policy*), která byla připravena pro stranickou konferenci v Brightonu na říjen téhož roku. Na konferenci došlo na bilancování, ale hlavně představení nové politické strategie pro příští volby, ve které politika *laissez-faire* ztratila své místo.³⁹ Byla příliš silně spojována s érou 30. let, na kterou měla britská veřejnost neblahé vzpomínky. Na tuto dekádu se vzpomínalo jako na období prudkého poklesu, vysoké nezaměstnanosti a nekonečných front na podporu v nezaměstnanosti – jednoduše celkové krize.⁴⁰ Nyní to byl stát, který měl mít vyvažovací funkci ve společnosti. Místo toho, aby šli konzervativci do konfrontace, přistoupili na politiku labouristů a jejich koncept sociálního státu. Chtěli se tak definitivně oprostít od neúspěšné politiky 30. let, se kterou byli úzce spojováni. Konzervativci se rozhodli přistoupit k politice poválečného vývoje, přesto se ale chtěli držet od labouristů a odlišovat se od nich. Nejvíce se lišili v přístupu ke znárodňování: pro konzervativce bylo postupné znárodňování celého průmyslu cestou k totalitárnímu státu, jak bylo v *Průmyslové chartě* prezentováno.⁴¹ V praxi měla rozdílnost stran vypadat tak, aby se z Konzervativní strany stala po reorganizaci konkurenční platforma vůči labouristům.

Znamenalo to de facto příklon doleva, někam na levou stranu pravého středu politického spektra a snahu získat zejména hlasy středových voličů. Pravé křídlo strany se vůči této tendenci ohradilo s kritikou, že to není politika toryů, ale šlo pouze o marginální názory. Jádrem strany se doslova snažilo o středovou politiku mezi „*laissez-faire* liberalismu 19. století a kolektivismem socialismu 20. století“.⁴² Pro budoucího premiéra Harolda Macmillana byla ona středová politika politikou „průmyslové struktury se širokou kontrolou v rukou státu a taktickou činností v rukou soukromé správy, s veřejným i soukromým vlastnictvím fungujícími vedle sebe“.⁴³ I přes tyto myšlenky se ale nejednalo o odklon od konzervativní doktríny.

I přes některé kritické hlasy byla *Průmyslová charta* na konferenci přesvědčivě přijata i s podporou Mladých konzervativců.⁴⁴ Mnohými byla pro svůj význam a důležitost

³⁸ GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 41.

³⁹ THE TIMES, 3. října 1947, č. 50 882, str. 2.

⁴⁰ GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 43.

⁴¹ THE TIMES, 12. května 1947, č. 50 758, str. 4.

⁴² GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 51.

⁴³ Tamtéž, str. 52.

⁴⁴ THE TIMES, 3. října 1947, č. 50 882, str. 4.

přirovnávána k *Tamworthskému manifestu*.⁴⁵ Charakteristickými znaky nového konzervatismu byly plná zaměstnanost, nižší daně (hlavně v průmyslu, kde by to přineslo více investic a tedy vyšší produkci) a nižší vládní výdaje. Konzervativci se s labouristy rozcházeli hlavně v oblasti znárodněného průmyslu a institucí. Na jedné straně sice akceptovali znárodnění Anglické banky (*Bank of England*), uhelného průmyslu i plánované zestátnění železnic, na té druhé však požadovali privatizaci nákladní dopravy, o případném znárodnění železárenského či ocelárenského průmyslu mluvili s despektem a v oblasti regionální správy konzervativci požadovali decentralizaci Walesu a Skotska.⁴⁶ Charta byla aktuální v celkovém přístupu s charakteristickými ústupky vzhledem k tehdejšímu ekonomickému prostředí upřednostňující intervencionismus, zato však se strategickou pozicí pro domácí politiku.⁴⁷

2.3. Labouristická vláda

Přechod z válečného do mírového života nebyl pro Brity jednoduchý. Dalo by se říci, že jen co válka skončila, další potíže měly přijít okamžitě na řadu. Fronty a přidělové lístky, které způsobovaly špatnou náladu veřejnosti, byly téměř na všechno. Objevily se problémy s návratem vojáků do normálního života i s počtem ubytovacích kapacit, bujel černý trh a vzrostla kriminalita.⁴⁸ Jediným potěšením pro občany byly zápasy fotbalu a rugby nebo psí a koňské dostihy i se svými negativními jevy v podobě gamblingu. Symbolem zpestření strohého poválečného života se stala londýnská olympiáda v létě 1948.

Nový ministerský předseda Attlee musel ihned po volebním vítězství nahradit Churchilla na jednání Velké trojky na konferenci v Postupimi na přelomu července a srpna 1945, kde Attleeho doplnil z pozice ministra zahraničí Ernest Bevin, jenž vystřídal Anthonyho Edena. V domácí politice se vláda labouristů snažila rozšířit Beveridgeův plán, když se postupně zavedla pojištění proti onemocnění, starobě, ovdovění, nezaměstnanosti a na rodinné příspěvky. Protože labouristé zdědili válečnou ekonomickou kontrolu (včetně

⁴⁵ GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 42.

⁴⁶ LINDSAY, Thomas F. – HARRINGTON, Michael, *The Conservative Party 1918–1979*, London 1979, str. 152.

⁴⁷ Tamtéž, str. 154.

⁴⁸ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 98–112.

přídělového systému na jídlo i oblečení a kontroly cen a nájmu), tak byl samotný přechod z válečné na občanskou produkci snadný a navíc bez výraznějších změn v ekonomice či nezaměstnanosti.⁴⁹ Podle volebního programu došlo k částečnému znárodnění průmyslových odvětví (20 %) do roku 1948.⁵⁰ Mezi nejvýznamnější patří Anglická banka (1946) a dále průmysl uhelný (1947), elektrárenský, plynárenský a železniční (vše 1948). Výjimkou byly ocelárenský a železárenský průmysl. Vláda se držela závazku plné zaměstnanosti (míra nezaměstnanosti po celé funkční období nepřevýšila hranici 2 %⁵¹), nízké inflace, řízené poptávky a s odbory si udržovala slušnou spolupráci.

Do čela ministerstva zdravotnictví se postavil Aneurin Bevan a podílel se na vytvoření zřejmě nejzásadnější instituce britského sociálního státu: Státní zdravotní služby (*National Health Service, NHS*), jež byla uvedena do provozu v roce 1948. Bevan navázal jak na volné myšlenky o vzniku univerzálního zdravotního systému z meziválečného období a na samotného Beveridge, tak i na Bílou knihu 1944, propagující NHS, a legislativní zřízení roku 1946.

Všechny nemocnice byly zestátněny do jednoho systému vedeného ministerstvem zdravotnictví a náklady NHS byly hrazeny z centrálního zdanění.⁵² Byl to první zdravotní systém v západní Evropě zajišťující bezplatnou zdravotní péči.⁵³ Že se jednalo o přirozeně nutný vývoj, na kterém měli zájem všichni, potvrzuje i výrok Paula Addisona: „Není nic jistějšího, než že [případná] poválečná vláda konzervativců by bývala zřídila v nějaké formě Státní zdravotní službu.“⁵⁴ Koncem roku 1949 se mohl Bevan veřejně pyšnit následující statistikou, kdy bylo poskytnuto 5,25 milionu párů brýlí, 187 milionů předpisů zdarma a přes 8,5 milionu lidí mělo za sebou bezplatné zubní ošetření.⁵⁵ Statistika nebyla v tomto případě prvořadá. Důležitější byl fakt, že lidé se zbavili ostychu a začali systém plně využívat, zejména ti finančně méně movití, kteří si dříve nemohli žádnou péči dovolit. Při příchodu do nemocnice se už nemuseli cítit jako žebráci. Byli to občané se svými právy, v tomto případě s právem na ošetření.

⁴⁹ LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989, str. 65.

⁵⁰ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 29.

⁵¹ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 26.

⁵² KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 146.

⁵³ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 74.

⁵⁴ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 30.

⁵⁵ MARR, Andrew, *A history of modern Britain*, London 2007, str. 66.

I přes určité změny v systému to tak byl stát, který hrál hlavní roli v péči o zdraví občanů. V následujících desetiletích se NHS a bezplatné zdravotnictví staly oblíbeným tématem napříč politickým spektrem. Pro zastánce konsensu se NHS stala ztělesněním této teorie a to i přesto (nebo možná právě proto), že narozdíl od onoho konsensu NHS neskončila a funguje i v současnosti.

Další oblastí potvrzující konsensus měla být zahraniční politika, která byla vedena v konzervativním duchu. Po nejnáročnějším období během postupimské konference si Bevin brzy získal respekt u opozičních konzervativců nejen svým antisovětským postojem, ale i díky práci na tzv. speciálním vztahu s USA (*special relationship*). Tento vztah se projevil ve spolupráci jak ve vývoji vlastní atomové zbraně (rozhodnuto 1947), tak v přijetí Marshallova plánu (1947) a americké půjčky (3,75 miliardy dolarů s úrokem 2%), dále v první Berlínské krizi (1948–1949) či při vytvoření Severoatlantické aliance (NATO) roku 1949, která se konkrétně stala základem pro budoucí britskou zahraniční a obrannou politiku. Jedinou trhlinou na možném konsensu byl z pohledu konzervativců rozchod s impériem a postupný přechod v Commonwealth. Do roku 1950 byla udělena nezávislost Indii (s Pákistánem), Barmě, Cejlonu (Srí Lance) a Newfoundlandu (jenž se stal kanadskou provincií). Ekonomická situace po druhé světové válce, kdy byla Británie na pokraji bankrotu, navíc donutila stáhnout vojenské jednotky z Řecka (únor 1947) a z Palestiny (srpen 1948). Konzervativci se jen těžko srovnávali s postupným ústupem Velké Británie ze slávy a se ztrátou pozice světové supervelmoci.

Na konci 40. let se začaly projevovat první znaky budoucího problému: pravidelně narůstající počet černošských přistěhovalců umocňoval pomalu ale jistě rasovou diskriminaci. Imigranti mohli vykonávat jen určitý druh práce, převážně té fyzicky náročné. Separační strategie se vyskytovala i v oblasti bydlení, kde nedocházelo k míšení s domácím obyvatelstvem. Rasistický podtext symbolizovala i oblíbená pomůcka matek při zastrašování svých zlobivých dětí, že pokud se nezačnou chovat slušně, nasadí na ně „černého strašáka“.⁵⁶ Významným mezníkem v historii imigrantů (převážně ze Západní Indie) bylo přistání lodi *SS Empire Windrush* u britských břehů s 492 cestujícími z jamajského Kingstonu 22. června 1948.⁵⁷ Tato plavba byla počáteční inspirací budoucích imigrantů, kteří spatřovali v Británii příležitost na kvalitnější život.

⁵⁶ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 347.

⁵⁷ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 311.

2.4. Volby 1950

Strany přišly do voleb, které se konaly v únoru, opět s podobnými programy, ovšem v rozlišném rozpoložení. Labouristé šli do volebního souboje s programem *Vyhrajdme společně (Let Us Win Through Together)*. Kromě zachování sociálního státu slibovali větší důraz na znárodňování (otázka ocelářského a železářského průmyslu).⁵⁸ Přesto už znárodňování nevzbuzovalo takové sympatie jako po válce, neboť zestátněný průmysl nevykazoval takovou produkci jako dřív. Navíc vláda zastupující stát kontrolovala mzdy a pravdou bylo, že platy v soukromém sektoru rostly rychleji než ve státním sektoru. Na podzim 1949 navíc došlo k devalvaci měny a pozastavení směnitelnosti libry s americkým dolarem. Labouristům s vlastními problémy jako kdyby došel entuziasmus.

Pro konzervativce se základem volební kampaně stal program *Toto je cesta (This Is the Road)*. S umírněnými tématy (s respektováním sociálního státu a smíšené ekonomiky),⁵⁹ úspěšnou reorganizací strany, volební reformou a vysokou volební účastí mohla Konzervativní strana očekávat lepší zítřky. Členská základna se rozšířila i za přispění Mladých konzervativců, kteří zpřístupnili stranu mladým a navýšili svoje stavy z 5 000 (v roce 1945)⁶⁰ na úctyhodných 157 000 (v roce 1949)⁶¹. Co se týče volební reformy, došlo k přerozdělení volebních obvodů a zavedlo se poštovní hlasování. Usuzuje se, že při volební účasti, která byla o 11 % vyšší než v roce 1945 (skoro 84 %), mohli konzervativci díky tomu získat až třicet mandátů.⁶²

Navzdory faktu, že se konzervativcům podařilo opět získat určitý podíl hlasů dělnické třídy, vyhráli volby znovu labouristé. Jednalo se však o Pyrrhovo vítězství. S výsledkem nebyla spokojena ani jedna strana: na jedné straně si konzervativci troufali na návrat k moci, na té druhé zase labouristé svoji velkou většinu snížili na výhodu pouhých šesti mandátů.⁶³ Jelikož byla zvykem vláda velké většiny a tento těsný výsledek vzbuzoval oprávněné obavy, bylo zřejmé, že brzy dojde na další volby. I tak se ale Attlee postavil do čela nové, v pořadí druhé labouristické vlády v poválečném období. Otázkou bylo, na jak

⁵⁸ LABOUR PARTY, *Let Us Win Through Together*, 1950.

⁵⁹ CONSERVATIVE PARTY, *This Is the Road*, 1950.

⁶⁰ LAYTON-HENRY, Zig, *Democracy and Reform in the Conservative Party*, in: *Journal of Contemporary History*, 1978, 13 (4), str. 666.

⁶¹ LAYTON-HENRY, Zig, *The Young Conservatives 1945–70*, in: *Journal of Contemporary History*, 1973, 8 (2), str. 148.

⁶² GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 47.

⁶³ KIMBER, Richard, *UK General Election 1950: Voting results and statistics*, in: *Politicsresources.net* [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <http://www.politicsresources.net/area/uk/ge50/results.htm>.

dlouho to mělo být. Pro labouristy vyvstaly po volbách i další otázky, jako např. zda mohou získat zpět ztracené hlasy, zda je forma zavedeného systému uspokojující či zda bude voličská základna labouristů dostatečná s proměňující se dělnickou třídou, která se vývojem doby zmenšovala.⁶⁴

Co se týče důvodů, proč labouristé ve volbách ztratili, nabízí analytik Philip Williams několik faktorů. Vedle nekončícího přídelu, vysokých daní a nevlídného tisku si všímá „revolty předměstí“ (okrajových sídlišť): celonárodní volební swing byl 2,6 % pro konzervativce, ale v Londýně šlo o 6 %, v Essexu skoro o 8 % a v Middlesexu o 8,5 %.⁶⁵

2.5. Cesta k volbám 1951

Ještě než přišla na řadu diskuse nad možností nových voleb, celý svět se věnoval dění na Dálném východě, kde hrozilo vypuknutí třetí světové války. Po vypuknutí korejské války 25. června 1950 se Británie přidala k vojenské akci OSN vedenou americkým generálem Douglasem MacArthurem. Problémem pro labouristy nebylo ani tak zapojení se do války, ale znovuvyzbrojení a jeho financování. I tak ale pokračovali v trendu zahraniční politiky, který byl blízký konzervativcům a zejména Churchillovi. Vedle korejského konfliktu to platilo i pro vývoj na evropské scéně. V létě totiž labouristická vláda odmítla Schumanův plán a s ním vstup do nově se tvořícího integračního seskupení Evropského sdružení uhlí a oceli (ESUO).

Situace se pro labouristy začala postupně zhoršovat, zejména ve chvíli, kdy financování války zasahovalo do financování sociálního systému. První pohromou pro Attleeho bylo nalomené zdraví Bevina, který musel v březnu 1951 odstoupit ze své funkce, aby v dubnu zemřel. Ministr financí Hugh Gaitskell se rozhodl zavést poplatky za zubní péči a předepisování brýlí za účelem vyjít financování války vstříc. To se ale nelíbilo zástupcům levého křídla strany. Aneurin Bevan jako ministr práce a Harold Wilson jako ministr obchodu a průmyslu (a zároveň prezident rady obchodu) protestovali proti tomuto opatření rezignací na své funkce. Byli přesvědčeni, že výdaje na sociální stát by neměly ustupovat výdajům na válku.⁶⁶ Vláda se ocitla v krizi a i kvůli slabé většině byly vypsaný

⁶⁴ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 393.

⁶⁵ Tamtéž, str. 392–393.

⁶⁶ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 101–102.

nové volby na říjen 1951. Předtím se jí ještě podařilo znárodnit ocelářský a železárenský průmysl a nákladní dopravu, přesně podle volebních slibů z předchozího roku. Jak ale ukázal následující vývoj dění, nemělo to mít dlouhého trvání.

Posledním pozitivním činem Attleeho vlády byl Festival Británie konaný v létě 1951 po celé Velké Británii. Hlavním městem výstavy se stal Londýn s expozicemi podél řeky Temže. Symbolem britského modernismu se staly věž *The Skylon Tower* a výstavní budova *Dome of Discovery*. Výstava snažící se poukázat na britský poválečný pokrok v oblasti designu, architektury, umění, vědy a filmu byla úspěšná: shlédlo ji 8,5 milionu návštěvníků.⁶⁷

Labouristé se jinak museli vypořádat nejen s vládními problémy, ale také s těmi stranickými. Jak už bylo naznačeno, ve straně se začala formovat dvě dominantní křídla. Pravé křídlo, reprezentované Attleem a Gaitskellem, čelilo kritice z levého křídla, tvořeného „pravými socialisty“. Naproti tomu konzervativci se těšili stranické jednotě díky nižší ideologické prioritě, stranické loajálnosti či soudržnosti zajištěné náborovými vzory.⁶⁸

2.6. Volby 1951

Na stranické konferenci v Blackpoolu konzervativci představili jeden z hlavních bodů svého programu: ve snaze o středové a levicové voliče Harold Macmillan sliboval vybudování 300 000 nových domů ročně.⁶⁹ Důvod se zdá být zřejmý: labouristé totiž nabízeli jen 200 000.⁷⁰ Téma sociálního státu a s ním politika plné zaměstnanosti hrály u obou stran hlavní prim. Jelikož se čerstvě znárodněným odvětvím průmyslu nedařilo (byla prodělečná a zcela závislá na státních dotacích), byli konzervativci rozhodnuti k brzké privatizaci. V programu *Silná a svobodná Británie (Britain Strong and Free)* se však zavázali, že sociální služby zachovají.⁷¹ I přesto se labouristé nezdráhali varovat voliče ve *Volebním programu Labouristické strany (Labour Party Election Manifesto)* před

⁶⁷ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 10.

⁶⁸ LAYTON-HENRY, Zig, *Conservative Party Politics*, London 1980, str. 233.

⁶⁹ MACMILLAN, Harold, *Tides of Fortune 1945–1955*, London 1969, str. 353.

⁷⁰ LINDSAY, Thomas F. – HARRINGTON, Michael, *The Conservative Party 1918–1979*, London 1979, str. 166.

⁷¹ CONSERVATIVE PARTY, *Britain Strong and Free*, 1951.

návratem konzervativců k moci, který by Brity zavedl „zpátky do chudoby a nejistoty“ na domácí scéně a do „vážného nebezpečí“ na zahraničním poli.⁷² Podle Macmillana byla právě labouristická kampaň tím, co mohlo volby rozhodnout. Labouristé chtěli navodit pocit strachu z návratu konzervativců k vládě a to hrozbou zvýšené nezaměstnanosti, snížených mezd i sociálních výhod či vypuknutí nové války.⁷³ Některé slogany s protichurchillovským podtextem byly navíc dost radikální: „Třetí vláda labouristů nebo třetí světová válka.“⁷⁴

Na podobu výsledků voleb měl vliv i korejský konflikt. Na jedné straně byla Labouristická strana rozdělená nad vyzbrojovacím programem, na druhé převládal názor, že Konzervativní strana je vhodnější pro agendu zahraniční politiky.⁷⁵ Zajímavým poznatkem je skutečnost, že liberálové si mohli dovolit pouze 109 kandidátů, přičemž v minulých volbách to bylo 475.

Volby nakonec vyhráli konzervativci a to hlavně díky specifickému většinovému volebnímu systému Británie: labouristé sice získali o asi 200 000 hlasů více než konzervativci a tímto výsledkem získali nejvyšší počet hlasů v historii Labouristické strany (téměř čtrnáct milionů), konzervativci přesto vyhráli o šestadvacet mandátů s vládní většinou sedmnácti křesel.⁷⁶ Svou roli sehrály i bývalé hlasy pro liberály, kteří obdrželi o přibližně dva miliony hlasů méně. Jejich bývalé hlasy se tím pádem musely rozdělit mezi dvě hlavní strany, jelikož volební účast byla přibližně stejná jako v minulém roce. Ministerským předsedou se stal podruhé v kariéře Winston Churchill ve svých 77 letech, ovšem poprvé z pozice lídra opozice. Konsensus měl být podroben zkoušce.

⁷² LABOUR PARTY, *Labour Party Election Manifesto*, 1951.

⁷³ MACMILLAN, Harold, *Tides of Fortune 1945–1955*, London 1969, str. 361.

⁷⁴ Tamtéž, str. 362.

⁷⁵ LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989, str. 68.

⁷⁶ KIMBER, Richard, *UK General Election 1951: Voting results and statistics*, in:

Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z:
<<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge51/results.htm>>.

3. KONZERVATIVCI U MOCI – POTVRZENÍ KONSENSU?

3.1. Churchillova vláda

Churchill se obklopil ve svém vládním kabinetě kolegy, se kterými v minulosti už spolupracoval a na které se mohl spolehnout: např. Rab Butler se stal ministrem financí, Harold Macmillan ministrem pro bytovou výstavbu a Anthony Eden už potřetí ministrem zahraničí. Není náhodou, že dva posledně jmenovaní byli, podobně jako Churchill, představiteli předválečné politiky „NE appeasementu“.

Konzervativcům hrála do karet od začátku funkčního období ekonomická situace Velké Británie. Zvýšené zbrojení na korejskou válku zvýšilo už tak vysokou zaměstnanost.⁷⁷ Finanční stimuly v podobě Marshallova plánu a americké půjčky začaly zabírat a Británie se dostala z nejhoršího. Některé potraviny i přesto zůstaly na přiděl, jenž byl definitivně zrušen až devět let po skončení války. V roce 1953 Macmillan dostal svého volebního slibu. Navzdory prvnímu dojmu ze snahy konzervativců jednoduše trumfnout labouristy působivějším číslem ve volební kampani se ukázalo, že šlo o reálný cíl, když bylo vybudováno asi 327 000 nových domů (tedy jakmile to dovolily ekonomická situace po skončení korejské války a také počasí), přičemž v roce 1954 výstavba činila více jak 350 000.⁷⁸ Většina obyvatel chtěla podle průzkumů bydlet sama a v novém i za cenu menší bytové výměry co nejdříve, proto byla upřednostněna podle poptávky kvantita před kvalitou.⁷⁹ Pocit soukromí umocňovala i vlastní zahrada. U nově postavených obydlí se však jednalo o daleko kvalitnější domy a byty narozdíl od neoblíbených a špatně vybavených bungalovů (starých přízemních domků), v jejich vnitřním vybavení často chyběly koupelna s toaletou i tekoucí teplá a studená voda. Docházelo tak k dobrovolné migraci na okraj města hlavně mladých párů, ale i příslušníků dělnické třídy s dětmi.⁸⁰

Dobré vztahy s odbory byly udržovány díky politice plné zaměstnanosti, reprezentované oblíbeným ministrem práce sirem Walterem Moncktonem. Během Churchillovy vlády se nekonala žádná velká oficiální stávka, počet nezaměstnaných

⁷⁷ SCOTT, Peter, *The Worst of Both Worlds: British Regional Policy, 1951–64*, in: *Business History*, 1996, 38 (4), str. 45.

⁷⁸ NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981, str. 132.

⁷⁹ KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007, str. 601.

⁸⁰ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 55.

dlouhodobě nepřevýšil hranici 500 000.⁸¹ Nejdůležitějším testem konsensu byla oblast průmyslu. Jestliže labouristé varovali veřejnost před širokou privatizací konzervativců, realita byla jiná. Konzervativci sice zprivatizovali ocelářský a železářský průmysl s nákladní dopravou, jak ve volební kampani slíbili, ale to bylo vše.⁸² Hrozba demontáže sociálního státu a návratu k čistému kapitalismu byla pryč.

Hlavní podporu konzervativcům dodávala střední třída. Co je ale zajímavé a velice důležité zároveň, je fakt, že až třetina dělnické třídy také podporovala konzervativce.⁸³ V celkových číslech to znamenalo, že v 50. letech přibližně polovinu voličů Konzervativní strany tvořili zástupci dělnické třídy.⁸⁴ Mezi dělníky byli sympatizanti stranické politiky v oblasti zahraniční, zákonu a pořádku či bydlení. Ve volbách samotných tedy neplatila domněnka, že všichni dělníci volí pouze labouristy. Rozdíly mezi střední a dělnickou třídou se zmenšovaly (přičemž střední třída se neustále zvětšovala), oblečení se proměňovalo – pro optické rozlišení třídy zůstával prakticky jen regionální akcent konkrétního občana.⁸⁵ Ke zpestření života lidí jakékoliv třídy patřily vedle sportu tancování a kino. Byly to jedny z mála možností, jak nemyslet na každodenní problémy s přídělem. I když došlo na přelomu let 1952 a 1953 ke zrušení přídělu na čaj a sladkosti, zůstávala podstatná část surovin v přidělovém systému: nadále se muselo počítat s cukrem, máslem, tukem na vaření, margarínem, sýrem, masem a vajíčky.⁸⁶ Osvobození od přídělu nastalo definitivně až 4. července 1954.⁸⁷

Rasismus v Británii se v první polovině 50. let prohluboval s narůstajícím počtem imigrantů. K diskriminaci přistěhovalců nedocházelo pouze v práci či bydlení, ale také v dopravě, barech nebo v kostelech a imigranti každodenně čelili předsudkům domácího obyvatelstva. Radikální zhoršení této problematiky a eskalace celkové situace však nastaly až v druhé polovině dekády.

V zahraniční politice se Británie snažila vylepšovat speciální vztah s USA. Jak se Británii podařilo zapojit USA do obranné politiky západní Evropy, tak se na druhé straně nedařilo Spojeným státům začlenit Británii do integračního procesu a učinit z ní lídra

⁸¹ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 83.

⁸² DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 45.

⁸³ LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989, str. 205.

⁸⁴ LAYTON-HENRY, Zig, *Conservative Party Politics*, London 1980, str. 190.

⁸⁵ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 140–144.

⁸⁶ Tamtéž, str. 254.

⁸⁷ Tamtéž, str. 398.

Evropy. Británie se spíš soustředila kromě USA na Commonwealth. Rozpadající se impérium však nevěštilo dobrou budoucnost. Kromě postupných vyhlášení nezávislosti států na Británii trápila Velkou Británii také „ztráta“ Austrálie s Novým Zélandem, které společně s USA vytvořily obranné uskupení ANZUS. Tím se tak USA staly číslem jedna na pacifické scéně. Eden pak navázal na Bevinovo evropské „NE“ a odmítl Plevelův plán Evropského obranného společenství (EOS) na vytvoření evropské armády s britskou účastí. Británie už tak vynakládala na obranu nemalé prostředky, které byly pro srovnání v roce 1952 v přepočtu na počet obyvatel vyšší než v USA.⁸⁸ Součástí obranné politiky byl i nákladný atomový program, jenž přinesl první úspěšné výsledky zkouškou atomové bomby, a to po pěti letech od rozhodnutí o vytvoření programu: 3. října 1952 došlo k úspěšnému výbuchu na ostrovech Monte Bello poblíž Austrálie.⁸⁹ Navzdory tomu, že ve srovnání se SSSR byla Británie o víc jak tři roky pozadu, měli Britové pocit návratu do společnosti velmocí. Tuto optimistickou náladu reprezentoval titulěk *Daily Mirror*: „Dnes je Británie opět Velkou Británií – v očích světa.“⁹⁰ V duchu teorie, kdy se stát stává světovou mocností pomocí vlastnění aktuálních zbraní, se Británie rozhodla v roce 1954 pro spuštění programu na vývoj vodíkové bomby, jíž úspěšný test se uskutečnil o tři roky později.⁹¹ V dubnu 1954 Churchill zdůvodnil tento krok následujícím prohlášením: „Nemůžeme očekávat udržení našeho vlivu jako světové velmoci dokud nebudeme vlastnit nejmodernější nukleární zbraň.“⁹²

Světové události byly tradičně významné i pro domácí ekonomiku, která prokazovala růst (i díky absenci mezinárodních trhů s exportem). Po skončení konfliktu na Korejském poloostrově v roce 1953 spadly ceny jídla a surovin v mezinárodním obchodě v britský prospěch. Nižší ceny (vedle vyšší zaměstnanosti a rychlejšího ekonomického růstu) byly propagovány jako jedno z volebních hesel konzervativců. I nadále mělo platit, že 50. léta byla ve znamení éry plné zaměstnanosti. Jestliže labouristé považovali aplikovanou politiku plné zaměstnanosti za jeden ze svých největších úspěchů své poválečné vlády, tak na druhé straně konzervativci slibovali její zachování. Dalším plusem pro teorii konsensu bylo udržení smíšené ekonomiky, když 20 % průmyslu a obchodu zůstalo ve vlastnictví státu, zbytek navíc podléhal vládním normám a předpisům a vliv

⁸⁸ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 95.

⁸⁹ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 127.

⁹⁰ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 125.

⁹¹ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 127.

⁹² KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 377.

státu se zvyšoval s ekonomickým vývojem.⁹³ Jak ukázala budoucnost, kontinuita této politiky vydržela až do 70. let.

Podobným přežitkem jako mnohdy mylná představa v otázce hlasů dělnické třídy byl i vztah konzervativců s odbory, které nestály a priori jen za labouristy. Konzervativci se snažili přesvědčit odbory, že jejich vláda může být prospěšnější než labouristická. Ostatně byla to právě Konzervativní strana, jež umožnila v minulosti legální zřízení odborů a podpořila je legislativně. Politické špičky konzervativců v čele s Moncktonem si uvědomily, že je lepší s odbory pracovat než bojovat: odbory měly své zástupce ve vládních výborech konzervativců, na Downing Street se konaly pravidelné politické konzultace lídrů odborů. V roce 1953 se Británie vyvarovala železniční stávce na poslední chvíli právě díky jednání vlády s představiteli odborů. Moncktonův předchůdce na ministerstvu práce George Isaacs mu za to z respektu vzdal hold.⁹⁴

Symbolem konsensu se pro mnohé historiky a politické komentátory stalo označení, jež bylo poprvé uvedeno v týdeníku *The Economist* 13. února 1954: „Pan Butskell“ („*Mr. Butskell*“, později butskellismus).⁹⁵ Jednalo se o složeninu dvou slov vytvořenou z příjmení posledních dvou ministrů financí – tehdejšího Butlera a jeho předchůdce Gaitskella. Šlo o zřejmou narážku na kontinuální politiku konzervativců (zejména v ekonomické sféře) započatou labouristy. Ekonom Samuel Brittan charakterizoval ekonomický systém jako „zajímavý mix plánování a [tržní] svobody založený na ekonomickém učení lorda Keynesa“.⁹⁶ I když byl samotný Gaitskell proti přirovnání k Butlerovi a někteří historici (např. Keith Middlemas)⁹⁷ nesouhlasí s tezí o kontinuitě ministrů, tak je přesto evidentní, že se jednalo o pokračující smíšenou ekonomiku typickou pro rozpočtové plánování a řízenou poptávku. Se zvyšujícími se vládními výdaji na sociální služby se ukázalo, že představa, že by konzervativci něco výrazně změnili nebo dokonce zrušili v nastaveném systému (např. NHS), byla lichá.

Jednu významnou změnu však Konzervativní strana čekala a bylo jen otázkou času, kdy na ni dojde. Ani Winston Churchill, jenž byl v roce 1953 pasován na rytíře a získal titul sira, nedokázal zastavit čas a s přibývajícím věkem se čím dál tím více spekulovalo

⁹³ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 26.

⁹⁴ Tamtéž, str. 56.

⁹⁵ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 64.

⁹⁶ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 44.

⁹⁷ Tamtéž, str. 44–45.

nad jeho odchodem a jeho nástupcem. Ve stejném roce měl v červnu už druhý záchvat mrtvice, navíc na konci funkčního období mu mělo být už 80 let.

Nejvyšší šance se přisuzovaly Edenovi, který byl premiérovým zástupcem ve chvílích jeho nepřítomnosti nebo ve chvílích, když byl premiér fyzicky indisponován. Bez ohledu na rady, aby svůj post přenechal některému ze svých kolegů i kvůli chatrnému zdraví co nejdříve, se Churchill rozhodl vyčkat na návrat královny Alžběty II. z návštěv Commonwealthu „do května 1954 nebo i déle“.⁹⁸ Jak prorokoval, tak i učinil, přičemž platila druhá část jeho výroku. Svůj odchod totiž neustále oddaloval. Tuto skutečnost vnímal zejména Eden velice nelibě, neboť se cítil být Churchillovým právoplatným nástupcem, jenž si takovýto post *už* zaslouží, a to co nejdříve. A přesto, že si Eden vzal za ženu Churchillovu neteř, se chování premiéra vůči ministrovi zahraničí výrazně nezměnilo. Churchill si dokonce přátelům stěžoval, že si nemyslí, že „Anthony na to má“.⁹⁹

Důvody premiérova jednání se dají pochopit. Nikdo nerad opouští svou funkci, zvláště pokud se jedná o křeslo ministerského předsedy Británie. Navíc málokdo vkládá bezmeznou důvěru ve svého nástupce a přitom si myslí, že jeho následovník bude lepší než on. Churchill se nakonec rozhodl, že nejlepší bude odejít před volbami a stranu přenechat před volební kampaní nejvhodnějšímu kandidátovi na post ministerského předsedy. Na konci března 1955 si Churchill k sobě pozval Edena s Butlerem, aby s nimi projednal své nástupnictví. Podle Butlera měl sir stručně prohlásit: „Odcházím a Anthony mě vystřídá. Detaily můžeme rozebrat později.“¹⁰⁰ 5. dubna 1955 sir Winston Churchill ukončil svou politickou kariéru dobrovolně a hlavně na vrcholu. Skončila tak jedna dlouhá kariéra politických pádů a vzestupů tohoto výjimečného státníka, jenž byl také vynikajícím spisovatelem a v roce 1953 získal i Nobelovu cenu za literaturu.

⁹⁸ SELDON, Anthony, *Churchill's Indian Summer*, in: *History Today*, 1982, 32 (2), str. 9.

⁹⁹ MARR, Andrew, *A history of modern Britain*, London 2007, str. 126.

¹⁰⁰ FISHER, Nigel, *The Tory Leaders: Their Struggle for Power*, London 1977, str. 68.

3.2. Volby 1955

Anthony Eden se dočkal nejvyšší mety britské politiky po celkově jedenácti letech odpracovaných na pozici ministra zahraničí tří různých vlád v období let 1935–1955. V té době zřejmě nebylo zkušenějšího aktivního politika v Británii. Uvolněný post na ministerstvu zahraničí zaujal Macmillan. Přestože se volby mohly konat až v dalším roce, Eden chtěl nové volby vyhlásit ihned, aby po změně na postu premiéra získal pro svou práci podporu veřejnosti a s ní morální mandát, který byl pro něj důležitý.¹⁰¹ Za volební cíl si vytyčil zisk většiny voličských hlasů a poslaneckých křesel zároveň, stalo by se tak pro konzervativce poprvé od roku 1935.¹⁰²

Do voleb šli konzervativci s programem *Spojení pro mír a pokrok* (*United for Peace and Progress*) a oprávněným optimismem.¹⁰³ Británie se těšila z nízké nezaměstnanosti, udržení sociálního státu i úspěšné bytové výstavby. Průměrné příjmy rostly mezi lety 1953–1954 o 7,5 %, mezi lety 1954–1955 dokonce o 9 %.¹⁰⁴ V čele strany stáli oblíbení Eden s Macmillanem. Ani v hlavním hesle kampaně „Pracovat pro mír“ se Eden nezapřel. Ke kvalitní kampani navíc přidal i přesvědčující vystoupení v televizním vysílání. Díky dobré ekonomice, materiálním výtěžkům občanů (domy, auta, TV, pračky a jiné) a rostoucí životní úrovni mohli konzervativci hrozit strohostí, frontami, přídělem a černým trhem s případným návratem labouristů k moci.¹⁰⁵ Všechno hrálo proti labouristům, jejich kampaň byla ke všemu špatně vedená a neinspirativní. Ti už navíc nemohli použít ve volebním programu *Dopředu s labouristy* (*Forward With Labour*) zastrásovací kartu, že jejich soupeř po případném vítězství zničí zavedený systém.¹⁰⁶ K tomu měli přetrvávající vnitrostranické problémy, když se už zmíněná obě křídla strany vyprofilovala, levé v čele s Bevanem (tzv. bevanité požadující razantnější příklon stranické politiky doleva) a pravé s předsedou strany Attleem a Gaitskellem. Voliči labouristů byli zmatení.

I přes třicetiletou zkušenost si Eden neoblíbil proslovy,¹⁰⁷ a i když volbami trpěl a neuměl si je užít,¹⁰⁸ volební cíl byl nakonec splněn. Volby z konce května vyhráli

¹⁰¹ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 272.

¹⁰² Tamtéž, str. 270.

¹⁰³ CONSERVATIVE PARTY, *United for Peace and Progress*, 1955.

¹⁰⁴ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 82.

¹⁰⁵ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 475.

¹⁰⁶ LABOUR PARTY, *Forward With Labour*, 1955.

¹⁰⁷ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 271.

¹⁰⁸ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 278.

s pohodlnou většinou šedesáti mandátů konzervativci.¹⁰⁹ Poprvé od roku 1918 se vládní straně obhajující vítězství podařilo zvýšit svůj volební výsledek. Navíc se jednalo o čtvrté volby od konce války a bylo to počtvrté za sebou, kdy Konzervativní strana získala více mandátů než v předchozích volbách. Vše nasvědčovalo tomu, že by tato série neměla jen tak skončit. Konzervativci neměli důvod po volbách něco měnit či se vracet někam před rok 1940.

Nižší volební účast (o 6 %) nakonec konzervativcům neuškodila. Ztratili pouze půl milionu hlasů, naproti tomu labouristé 1,5 milionu.¹¹⁰ Labouristé a konkrétně Attlee se ocitli na rozcestí. Pokud by Attlee zůstal v čele strany i do příštích voleb, bylo by mu 77 let. V listopadu 1955 proto odstoupil z pozice předsedy strany po dlouhých dvaceti letech. Na příštích osm let ho vystřídal Gaitskell na úkor Bevana, což byl jasný důkaz, že labouristé nechtěli měnit stranickou politiku.

¹⁰⁹ KIMBER, Richard, *UK General Election 1955: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge55/results.htm>>.

¹¹⁰ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 478–479.

4. ÉRA PO CHURCHILLOVI

4.1. Edenova vláda a „prokletý Suez“

Díky konsolidaci na domácím poli se Eden mohl soustředit na plánovanou schůzku „velké čtyřky“. Summit v Ženevě v červenci 1955 dal vzniknout době, která je často označována jako tzv. první *détente*. Konference se zúčastnili hlavní političtí představitelé a ministři zahraničí USA, Velké Británie, Francie a SSSR. Hlavní náplní summitu byla otázka globální bezpečnosti a míru, dílčími otázkami pak sjednocení Německa, evropská bezpečnost (s návrhem smlouvy mezi státy NATO a Varšavské smlouvy), odzbrojení a v soukromých rozhovorech i Dálný východ.¹¹¹ Téma sjednocení Německa bylo Edenovou prioritou, přesto reálné řešení bylo v nedohlednu. Předseda rady ministrů SSSR Nikolaj Alexandrovič Bulganin připomněl britskému premiérovi už notoricky známý faktor strachu Sovětů z obnoveného a silného Německa a navíc zdůraznil nelibost vůči vstupu potenciálně sjednoceného Německa do západních vojenských struktur, jehož součástí byla Spolková republika Německo od 9. května.¹¹² Přestože se situace Německa nevyjasnila, vztahy mezi Západem a Východem se zklidnily.

V Konzervativní straně došlo potom k několika personálním změnám. Jelikož Eden chtěl pro sebe větší pole působnosti na ministerstvu zahraničí, jmenoval novým ministrem Selwyna Lloyda. Šlo o logický krok, neboť si Eden s dvacetiletými zkušenostmi se zahraniční politikou nepřál případné spory se svým konkurentem. Ostatně tohoto názoru je samotný Macmillan, který měl pochopení pro Edena, jenž chtěl mít větší kontrolu ministerstva z důvodu dlouhodobé znalosti úřadu.¹¹³ Politicky silný Macmillan se proto přesunul na post ministra financí, který se uvolnil po odchodu Butlera, jenž se stal předsedou Dolní sněmovny. Eden tak mohl snadněji zasahovat do zahraniční agendy, což se mělo zanedlouho projevit.

Poté, co došlo ke stažení britských jednotek ze základny v zóně Suezského kanálu, nabral vývoj v oblasti nečekané obrátky. Prezident Egypta Gamál Násir se 26. července 1956 rozhodl pro znárodnění anglo-francouzské společnosti *Suez Canal Company*

¹¹¹ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 296–308.

¹¹² Tamtéž, str. 298–300.

¹¹³ MACMILLAN, Harold, *Tides of Fortune 1945–1955*, London 1969, str. 696.

spravující Suezský kanál za účelem získat finanční prostředky na vybudování Vysoké Asuánské přehrady. Nutno podotknout, že znárodnění bylo legální, neboť Suezský kanál byl nedílnou součástí Egypta. Tato skutečnost byla stvrzena v anglo-egyptské dohodě z roku 1954.¹¹⁴ Velká Británie jako hlavní uživatel Suezského průplavu se (i přes ztrátu pozice na mezinárodním poli) ze zvyku vládnout této části světa cítila být v této kauze zainteresována. Znárodnění Suezského kanálu bylo v Británii bráno jako Násirova provokace a navíc se mělo jednat o porušení konvence z roku 1888, která garantovala využití Suezského průplavu jako mezinárodního toku pro obchod „pro celý svět a navždy“.¹¹⁵ Toho chtěl Eden využít a navíc vycítil ideální příležitost, jak stočit zájem veřejnosti z domácí na zahraniční politiku a dostat se z veřejného tlaku, pod kterým byl po personálních změnách v kabinetu. Od začátku byl kritizován z neschopnosti vést úřad vlády a musel dokazovat, že kabinet je i po změnách silný. Na popularitě mu nepřidalo ani zvýšení úrokových sazeb. A tak vláda vypracovala plán na ovládnutí Suezského kanálu silou.

Okolnosti plánu však nevěštily nic snadného. Vláda počítala s tím, že půjde o nelehkou operaci. To, že arabské státy budou stát za Egyptem, potvrzoval nepřehlédnutelný fakt, kdy se zvedla vlna arabského nacionalismu, který přisoudil průplavu nový přívlastek – „Arabský“.¹¹⁶ Eden musel zapomenout i na možnou podporu od USA. Americký ministr zahraničí John F. Dulles požadoval mírové řešení situace, podobně jako Eden v indo-čínské roztržce v roce 1954. Sám prezident Dwight Eisenhower písemně varoval Edena před ozbrojeným útokem na Egypt, který by mohl mezi oběma spřátelenými státy způsobit „vážné nedorozumění“.¹¹⁷ Důvod americké nelibosti vůči možnému útoku byl prozaický: konání amerických prezidentských voleb v listopadu téhož roku. Eisenhower chtěl jednoduše klid na volební kampaň a nepřál si eskalaci krize. Aby toho nebylo málo, samotná britská veřejnost nesdílela zrovna nadšení nad případným zásahem v Egyptě. Skoro 50 % veřejnosti bylo proti, případnou vojenskou akci schvalovala pouze třetina obyvatel.¹¹⁸ Proti operaci se vyslovil i Monckton, toho času už

¹¹⁴ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 109.

¹¹⁵ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 439.

¹¹⁶ Tamtéž, str. 443.

¹¹⁷ DOREY, Peter, *British Politics Since 1945*, Oxford 1995, str. 58.

¹¹⁸ GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997, str. 112.

ministr obrany, a tím zasadil kabinetu další ránu. Monckton za tuto rebelii zaplatil svým postem, těsně před plánovaným datem operace ho vystřídal Anthony Head.

Organizace spojených národů (OSN) se za pomoci USA snažila o zdržení akce, aby přece jen došlo k mírovému řešení krize. Jak už to ale v mezinárodní politice bývá, Velká Británie (stejně jako Francie) chtěla chránit svoje zájmy. Eden spatřoval za Násirovými kroky budoucí hrozbu v oblasti Blízkého východu v podobě ztráty vlivu a zájmu Západu v arabských zemích¹¹⁹ a samotného Násira považoval za loutku SSSR a militaristu, který ohrožoval budoucí vývoj v oblasti Blízkého východu¹²⁰. Kvůli sovětské podpoře Egyptu hrozila reálně sovětská dominance v regionu, a tak se do vzniklé situace vložily Francie s Izraelem: v Sèvres byl tajnou dohodou připraven izraelský útok na Egypt na 29. října, jenž měl být podpořen britsko-francouzskými jednotkami, které by původní útok ukončily obsazením území v zóně průplavu a tím by docílily okupace Suezského kanálu. Naplánovaný útok se stal skutečností. Egypt se však nevzdal a bojoval až do přijetí rezoluce OSN vydané 2. listopadu, vyzývající k ukončení bojů všech zúčastněných stran. Pod mezinárodním tlakem se nakonec Británie s Francií podvolily, po týdnu bojů rezoluci přijaly 6. listopadu a ze Suez se stáhly. Pro Británii se stala Suezská krize symbolem mezinárodní potupy, která se už víckrát neměla opakovat. Ztráta Suez měla velký dopad na britskou politiku v tomto regionu. Británie už neměla mít nadále nezávislý vliv v této oblasti. Co se týče nákladní dopravy, menší tankery (šité na míru Suezskému průplavu) byly nahrazeny velkými na cestu kolem mysu Dobré naděje. Později vyšlo najevo, že náklady na provoz byly stejně drahé.¹²¹ Odpověď na to, jak by celá situace v Egyptě dopadla, kdyby se na tuto variantu přišlo dříve, je ale pouze v říši spekulací. Dalším vážným momentem způsobeným nastalou skutečností byl okamžitý propad libry a pokles zlatých a dolarových rezerv Británie o 15 %.¹²²

Už tak vyostřené mezinárodní situaci nepomohly ani maďarské události a sovětský masakr v Budapešti 4. listopadu. Duch Ženevy byl pryč. A co krize vlastně ukázala? Především neschopnost Británie jednat nezávisle – tedy bez USA, dále lpění na domnělé existenci impéria (a k tomu odpovídající chování Britů) a mimo jiné také přelom v geopoliticko-ekonomické strategii.¹²³ Každý chtěl v Británii na suezskou krizi co nejdříve zapomenout.

¹¹⁹ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 465.

¹²⁰ Tamtéž, str. 487.

¹²¹ MARR, Andrew, *A history of modern Britain*, London 2007, str. 159.

¹²² EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 557.

¹²³ KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009, str. 693.

Bylo by ovšem chybou psát o Edenovi jen v souvislosti se suezskou krizí. Je velice jednoduché kritizovat ho za tuto epizodu a už nevnímat to, co pro svou zemi vykonal, navíc když byl neustále v Churchillově stínu. Srovnávání tak nemohlo vyznít pro Edena kladně. Ostatně v hodnocení je na tom podobně jako americký prezident Richard Nixon, kterého si „každý“ pamatuje pouze jako strůjce *aféry Watergate*.

4.2. První Macmillanova vláda – Supermac

Eden měl kromě záliby v zahraniční politice s Churchillem ještě jeden společný rys: chatrné zdraví. To Edenovo se ještě zhoršilo po blamáži jménem Suez a během zimy, a proto se 9. ledna 1957 rozhodl odstoupit, načež odjel i s manželkou na Nový Zéland zotavit se.¹²⁴ Kabinet si za svého nového premiéra zvolil pro média překvapivě Harolda Macmillana na Butlerův úkor. *The Economist* přitom psal o „jisté“ volbě Butlera.¹²⁵ Cenou útěchy byl pro Butlera post ministra vnitra. Macmillan, v pořadí třetí poválečný konzervativní premiér, měl před sebou těžkou úlohu: dát stranu a hlavně Británii opět dohromady. Příprava na volby mohla ještě počkat, avšak funkční období konzervativců bylo toho času skoro ve své polovině.

Hned týden po svém nástupu do úřadu nový premiér promluvil v televizi k národu. Svým projevem se mu podařilo zklidnit domácí scénu, což bylo v té době to nejpodstatnější.¹²⁶ Úspěšný televizní výstup přitom neměl naposledy. Ten důležitější měl teprve přijít.

Vedle veřejnosti musel Macmillan zklidnit i vztahy s USA, které byly suezskou krizí narušeny, čehož využívali labouristé ke kritizování konzervativců. Na obou stranách Atlantiku byla cítit hořkost. Tu se snažil Macmillan zahnat nejdříve na schůzce s ministrem zahraničí USA Dullesem a poté se samotným prezidentem Eisenhowerem na bermudské konferenci v březnu 1957. Ještě předtím se do vzniklé situace vložil i Churchill, který ve svém soukromém dopise Eisenhowerovi zdůraznil podstatu a důležitost anglo-

¹²⁴ EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960, str. 584.

¹²⁵ CLARK, Alan, *The Tories: conservatives and the nation state, 1922-1997*, London 1998, str. 377.

¹²⁶ EVANS, Brendan – TAYLOR, Andrew, *From Salisbury to Major: Continuity and Change in Conservative Politics*, Manchester 1996, str. 107.

americké aliance a v němž ho varoval, že z tohoto rozkolu by mohl nejvíce vytěžít SSSR.¹²⁷ Ve Spojených státech převládal takový názor, že Británie po ztrátě impéria nemohla najít svou tvář. Konzervativci nebyli zainteresováni ani v dalších připravovaných evropských projektech na jaře 1957: v Evropském hospodářském společenství (EHS) ani v Evropském společenství pro atomovou energii (Euratom). Britská suverenity by byla až příliš drahou obětí.

Po stabilizaci situace se Macmillan zaměřil na domácí scénu, aby znovu získal podporu veřejnosti pro svou vládu, a kde mohl sbírat plusové body díky ekonomickému boomu 50. let. V Británii se z této dekády stala éra blahobytu a konzumu. Dokonce se rozšířil pojem „konzumní teenager“. Mládež mohla od 16 let legálně pracovat. Díky dostatku příležitostí a vysoké poptávce po levné pracovní síle si tak vydělávala na sebe. Životní styl střední třídy se také stal dostupnějším. Obyvatelé si stále jednodušeji pořizovali byt či dům, auto, televizi, lednici, pračku nebo vysavač. Každoroční dovolená ve Španělsku se pomalu ale jistě stávala samozřejmostí. Byl to velký kontrast vůči poválečnému strádání a strohosti. Macmillan tak mohl v Bedfordu 20. července 1957 prohlásit výrok, kterým se proslavil: „Buďme upřímní, většina z nás se nikdy neměla lépe. Jděte po naší zemi, jděte do průmyslových měst, jděte na farmy a uvidíte prosperující stát, jaký jsme nikdy neměli v mém životě – dokonce ani nikdy v historii této země.“¹²⁸ Ekonomický růst zcela vytěsnil vzpomínky na Suez.

Přesto nebylo vše ideální. Ministr financí Peter Thorneycroft požadoval škrty ve vládních výdajích, neboť nebyl spokojen s tím, jak Británie nakládá se svými financemi. Pro Thorneycrofta bylo problémem to, že na sociální stát bylo vydáváno málo peněz, přitom výdaje na obranu a nukleární energii byly příliš velké.¹²⁹ Třenice ostatních ministrů s Thorneycroftem nakonec vyústily v rezignaci Thorneycrofta a jeho náměstků Enocha Powella a Nigela Birche v lednu 1958.¹³⁰ Zatímco Birch se už jako politik zásadně neprosadil, Thorneycroft se v druhé Macmillanově vládě stal ministrem obrany a Powell zase ministrem zdravotnictví. Enoch Powell se však nejvíce zviditelnil na konci 60. let svou rasistickou řečí o řekách krve (*Rivers of Blood speech*) proti imigrantům.¹³¹ Co se

¹²⁷ MACMILLAN, Harold, *Riding the Storm 1956–1959*, London 1971, str. 175–176.

¹²⁸ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 80.

¹²⁹ Tamtéž, str. 92.

¹³⁰ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 174.

¹³¹ DEAN, Dennis, *Conservative governments, 1951–64, and their changing perspectives on the 1944 Education Act*, in: *History of Education*, 1995, 24 (3), str. 253.

týče úsudků Thorneycrofta, zdá se, že právě on narazil na příčiny budoucích důsledků britské ekonomické politiky.

Změny způsobené rezignací byly jedinou kosmetickou úpravou ve vládním kabinetu. Větší trhlinou Macmillanovy vlády tak byla pouze imigrační otázka. Po vydání zákona o britském občanství v roce 1948 (*The British Nationality Act*) získal každý občan britských kolonií britské občanství.¹³² Poptávka po levné pracovní síle v kombinaci se zmíněným ekonomickým boomem a platným zákonem pak způsobily několikanásobné zvýšení počtu imigrantů, zejména ze Západní Indie (hlavně z Jamajky), z Indie a z Pákistánu. V druhé polovině 50. let činil průměrný počet přistěhovalců 36 000 lidí za rok. Populace obyvatel tmavé pleti a imigrantů z Asie stoupla do roku 1961 na 337 000 lidí.¹³³ Hlavním problémem vedle rapidně se zvyšujícího počtu imigrantů byl především fakt, že se imigranti koncentrovali do společných čtvrtí místo toho, aby se ve městech rozptýlili a přizpůsobili se britskému stylu života.

V první polovině 50. let se přival imigrantů obešel bez větších problémů, zlom však nastal koncem léta 1958, kdy se strhly rasové nepokoje v londýnské části Notting Hill a v dalším městě Nottinghamu. Po uklidnění nepokojů se spustila kampaň za přijetí imigračního zákona. V čele kampaně stál konzervativní poslanec Cyril Osborne. Zákon „zachovávající rasovou harmonii a podporující integraci v rámci Velké Británie“ byl přijat až v roce 1962,¹³⁴ přesto se díky přísnějším kontrolám snížil počet imigrantů v roce 1959 o 50 % oproti roku 1957.¹³⁵ Vedlejším projevem rasových nepokojů 1958 byl návrat extremisty Oswalda Mosleyho na britskou politickou scénu, avšak v následných volbách byl neúspěšný.¹³⁶

¹³² SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 313.

¹³³ MARR, Andrew, *A history of modern Britain*, London 2007, str. 195.

¹³⁴ LAYTON-HENRY, Zig, *Conservative Party Politics*, London 1980, str. 71.

¹³⁵ Tamtéž, str. 53.

¹³⁶ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 203.

4.3. Cesta k volbám 1959

Ke zklidnění mezinárodní situace po Suezu přispělo několik aspektů. V britské sféře byla pro Macmillana úspěšná konference Commonwealthu na přelomu června a července 1957.¹³⁷ Z mezinárodního hlediska to bylo setkání NATO v Paříži v prosinci 1957. Tento summit, který poprvé od založení Aliance sdružil všechny lídry států na jedné konferenci, posílil vazby Západu.¹³⁸

S prosperitou 50. let se sami konzervativci cítili sebevědomější, a proto si mohli dovolit v kampani „kapitalističtější“ volební slogany. Začalo to už v roce 1955 s heslem „Investujte do úspěchu“ („*Invest in Success*“). Macmillanova kampaň byla ještě konkrétnější: „Konzervativci Vám poskytují lepší životní úroveň – nedovolte labouristům, aby to zničili!“ („*Conservatives give you better standard of living – don't let Labour ruin it!*“).¹³⁹ Nabízeli cestu k prosperitě a příležitostem, což byl způsob, jak se vymezit vůči labouristům.

Labouristům chyběla výraznější volební invence, kandidát na premiéra Gaitskell se netěšil vysoké oblibě. Labouristům k tomu uškodila i stávka řidičů autobusů na přelomu května a června 1958, kterou podpořili. Stávka byla jak neoblíbená, tak hlavně neúspěšná, a jednalo se o významný moment ve prospěch konzervativců.¹⁴⁰ Bylo zřejmé, že tímto si labouristé do voleb, které se měly uskutečnit v říjnu 1959, nepolepšili. Naopak Macmillanova obliba se pohybovala okolo 60 % a svoji reputaci si neustále vylepšoval zejména televizními výstupy a debatami. Jeho obliba se promítla i do komiksu, ve kterém byl znázorněn jako Superman, avšak s přezdívkou Supermac.¹⁴¹

V srpnu 1959, tedy v období před vrcholem kampaně, se uskutečnila televizní debata Macmillana s prezidentem Eisenhowerem (na jeho diplomatické cestě po Evropě), která přinesla konzervativcům nebývalý úspěch.¹⁴² Tisk tento rozhovor ocenil a to i přesto, že Macmillan byl obviňován z plánované přípravy Eisenhowerovy návštěvy před volbami. S touto domněnkou však Macmillan nesouhlasil, neboť podle jeho slov nemělo jít o připravenou věc z jeho strany.¹⁴³ Konzervativci však nic neponechávali náhodě a na volby

¹³⁷ MACMILLAN, Harold, *Riding the Storm 1956–1959*, London 1971, str. 378.

¹³⁸ Tamtéž, str. 341.

¹³⁹ GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974, str. 65.

¹⁴⁰ MACMILLAN, Harold, *Riding the Storm 1956–1959*, London 1971, str. 719.

¹⁴¹ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 98.

¹⁴² EVANS, Brendan – TAYLOR, Andrew, *From Salisbury to Major: Continuity and Change in Conservative Politics*, Manchester 1996, str. 119.

¹⁴³ MACMILLAN, Harold, *Riding the Storm 1956–1959*, London 1971, str. 749.

se důkladně připravovali. Předseda Ústřední kanceláře konzervativců Oliver Poole přišel už v roce 1956 s plánem na průběžné volební průzkumy s cílem zjišťovat voličské postoje a přístupy. Značný prostor získala také reklama.¹⁴⁴ Volební propaganda se zaměřila zejména na mládež, ženy a dělnickou třídu, tedy na hlavní kategorie nestálých voličů.¹⁴⁵

4.4. Volby 1959

V září, tedy měsíc před volbami, psal módní časopis *Queen* ve svém pravidelném vydání o tehdejší době boomu. Na otázku „Kdy naposledy jste slyšeli slovo strohost?“ si časopis odpověděl sám: „Tohle je naposledy, kdy o něm uslyšíte v tomto časopise. V současnosti je v Británii více peněz než kdykoliv předtím. ... Británie byla vypuštěna do věku nebyvale štědrého živobytí. Přišlo to nenápadně. Ale nyní žijete v novém světě. Otočte stranu pokud chcete dokázat, že žijete ve věku boomu.“¹⁴⁶ Tento časopis s použitím terminologie kosmického věku přelomu 50. a 60. let ohlašoval příchod dekády, která vešla do dějin jako „swingující 60. léta“ a již symbolem *Queen* byl. Big-beatová Beatles a Rolling Stones, módní návrhářka Mary Quant, pop art a op art, James Bond a filmový seriál Mstitelé (*The Avengers*) či auto Mini, to je jen krátký výčet toho, co mělo Británii 60. let potkat.

Několik týdnů po vydání zářijového čísla se mělo ve volbách ukázat, zda si voliči přáli změnu či nikoliv. Dlouhodobé statistiky naznačují, že obě strany mívaly okolo 40 % hlasů jistých. Volební boj se více méně strhával o onu středovou sféru voličstva čítající asi 20 % hlasů. Výhodou pro konzervativce byl fakt, že v Británii byla střední třída nepatrně konzervativnější než dělnická třída „labourističtější“; střední třída byla i daleko homogennější než jiné evropské střední třídy. Další zajímavou skutečností je počet hlasů od třídy velmi chudých: konzervativce volila asi čtvrtina.¹⁴⁷ Konzervativci mohli počítat i s třetinou hlasů dělnické třídy. Proč tomu tak bylo? Co vedlo voliče k tomu, aby volili Konzervativní stranu? Historici pro to mají 3 teorie.

¹⁴⁴ JAMES, Simon – PRESTON, Virginia, *British Politics Since 1945: The Dynamics of Historical Change*, New York 2001, str. 58.

¹⁴⁵ DUMOND BEERS, Laura, *Whose Opinion?: Changing Attitudes Towards Opinion Polling in British politics, 1937–1964*, in: *Twentieth Century British History*, 2006, 17 (2), str. 200.

¹⁴⁶ SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 56.

¹⁴⁷ NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981, str. 174.

Robert McKenzie a Allan Silver rozdělili voliče na dva typy. Prvním typem byl volič „uctivý“. Ten se domníval, že konzervativní elita je přirozeným vládcem Británie. Vedle toho „laický“ volič vnímal Konzervativní stranu jako hlavní vládní stranu.¹⁴⁸ Richard Rose si všiml „zburžoastění“ dělnické třídy hmotnými výdobytky díky boomu 50. let. Dá se namítnout, že tato teze kolísá, přesto se rysy konzumního životního stylu projevily i do podpory konzervativců.¹⁴⁹ David Butler a Donald Stokes si pomohli statistickým výzkumem. Ten poukazoval na to, že asi dvě třetiny mládeže z dělnické třídy volily Konzervativní stranu stejně jako její rodiče.¹⁵⁰ Navzdory teoriím je zřejmé, že hlasování ovlivňovaly a budou ovlivňovat komplexní faktory. Tím hlavním však zůstává třída.

Protože se základním kamenem britské obranné politiky stala nukleární strategie, snížily se náklady a zredukoval se počet vojáků. Ušetřené finance byly použity na rozšíření sociálního státu. Výdaje na školství postupně stouply z 400 milionů (1951) na 1,35 miliardy liber (1964); výdaje na zdravotnictví byly ještě vyšší – z 900 milionů na 202,7 miliardy liber během stejného období.¹⁵¹ Vzhledem k ekonomickému vývoji státu se vzrůstající prosperitou neměl řadový volič důvod měnit kurs směřování své země. Britové šli do voleb za spokojené atmosféry.

Labouristům nepomohl k vytouženému úspěchu ani volební program *Británie patří Vám (Britain Belongs to You)*, ve kterém labouristé kritizovali Macmillana a naráželi ironicky na jeho slavný výrok, že se někteří lidé „skutečně nemají tak dobře“. ¹⁵² Naopak Konzervativní strana šla do voleb optimisticky. Díky předchozímu vývoji si to ostatně mohla dovolit. Program *Příštích pět let (The Next Five Years)* připomněl a zhodnotil výsledky uplynulých osmi let konzervativní vlády a kladl důraz na udržení vzrůstající prosperity nejen v Británii, ale také v zemích Commonwealthu, a zachování míru.¹⁵³

Konzervativci museli být s výsledkem voleb více než spokojení. Volby 8. října 1959 vyhráli totiž suverénně: získali o 1,5 milionu hlasů víc než labouristé, počet získaných mandátů vzrostl o dvacet a vládní většina narostla na rovných sto mandátů.¹⁵⁴

¹⁴⁸ NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981, str. 176.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 178.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 179.

¹⁵¹ PINTO-DUSCHINSKY, Michael, *Stratification and Policy in the British Conservative Party*, in: *American Behavioral Scientist*, 1973, 17 (2), str. 289.

¹⁵² LABOUR PARTY, *Britain Belongs to You*, 1959.

¹⁵³ CONSERVATIVE PARTY, *The Next Five Years*, 1959.

¹⁵⁴ KIMBER, Richard, *UK General Election 1959: Voting results and statistics*, in: *Politicsresources.net* [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <http://www.politicsresources.net/area/uk/ge59/results.htm>.

Bylo to třetí volební vítězství v řadě a konzervativcům se opět podařilo navýšit počet získaných mandátů.

4.5. Druhá Macmillanová vláda - Supermacbeth

Harold Macmillan zůstal po volebním triumfu v pozici ministerského předsedy a mohl se těšit na funkční období v plnohodnotné délce až do dalších voleb (byť se tak nakonec nestalo). Prvním významným krokem nové vlády bylo vyřešení hospodářské situace států mimo EHS.

Na evropské scéně chtěla Británie konkurovat „šestce“, zejména poté, co se do čela Francie postavil Charles de Gaulle, jenž chtěl dominovat Hospodářskému společenství a bránit Evropu od amerického vlivu. Británie se tak rozhodla pro vytvoření Evropského sdružení volného obchodu (ESVO). Stockholmskou smlouvu 4. ledna 1960 vedle Británie podepsaly Dánsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko, Švédsko a Švýcarsko. „Sedmička“ měla být jakýmsi rivalem společného trhu „šestky.“ Přestože Macmillan chtěl, aby šlo o zdravou konkurenci, tak si na druhé straně nepřál obchodní válku, naopak chtěl vytvořit pomyslný most k EHS.¹⁵⁵ Zůstalo ale jen u myšlenky a přání, realita se jevila jinak. Státy ze sdružení ESVO neměly prakticky nic společného a už vůbec nepředstavovaly spolupracující ani konkurenceschopný projekt. Většina členských států nebyla ekonomicky silná, pro Británii bylo navíc významnější obchodování se státy EHS a projekt se zdál být nefunkční. Proto už v roce 1961 podala Macmillanová vláda za Británii žádost o vstup do EHS, ovšem tato cesta měla být náročnější a delší než si v Británii asi představovali.

Druhá Macmillanová vláda je nejvíce spojována s britským odchodem z Afriky. Proces dekolonizace však započal už v roce 1956, kdy nezávislost získaly Súdán a o rok později Zlatonosné pobřeží (Ghana) a Malajská federace. Na své šestitýdenní cestě po Africe se Macmillan odhodlal v Kapském Městě v sídle parlamentu 3. února 1960 k proslovu, který se později označoval jako *řeč o větru změny*. Ve svém projevu mluvil o probouzejícím se národním vědomí, které se šířilo napříč celou Afrikou: „Vítr změny vane přes tento kontinent a i když se nám to líbí nebo ne, tento vzestup národního vědomí je politickým faktem. My to musíme akceptovat jako fakt a naše státní politika to musí brát

¹⁵⁵ MACMILLAN, Harold, *Pointing the Way 1959–1961*, London 1977, str. 52–53.

v potaz.“¹⁵⁶ Podobně jako Francie či Belgie i Británie si uvědomovala hrozbu krvavé revolty domácího obyvatelstva proti cizí nadvládě osadníků a změny byly po předchozích zkušenostech nevyhnutelné. Mezi lety 1959–1964 proběhla hlavní vlna britské dekolonizace (a to nejen Afriky), když nezávislost získaly Kypr, Nigérie, Sierra Leone, Tanganika a Zanzibar (budoucí Tanzánie), Jamajka, Trinidad a Tobago, Uganda, Singapur, Severní Borneo, Sarawak, Keňa, Ňasko (Malawi), Malta (a Gozo) a Severní Rhodésie (Zambie). Tento Macmillanův výrok trochu zastínil další myšlenku ve zmiňovaném projevu, když poukázal na velký problém druhé poloviny 20. století: zda se lidé Asie a Afriky přidají k Západu či Východu.¹⁵⁷

Na květen 1960 byl naplánován velký summit „čtyř“ v Paříži. Na konferenci, které se zúčastnili Eisenhower, Macmillan, de Gaulle a Chruščov, měly být hlavními tématy Berlín, řešení německé otázky a nukleární testování. Ještě než ale summit v polovině května vůbec začal, dostal mezinárodní vývoj vážnou trhlinu: 5. května vyšlo v Chruščovově prohlášení najevo, že 1. května bylo sestřeleno americké špionážní letadlo U2 sovětskými vzdušnými obrannými silami nad územím SSSR.¹⁵⁸ 16. května tak jednání začalo v napjaté atmosféře. Plánované dialogy se tak změnilly na Chruščovův výstup o zradě ze strany USA, při kterém nešetřil silnými výrazy.¹⁵⁹ Na druhý den uspořádal vůdce SSSR tiskovou konferenci, na niž oznámil odchod sovětské delegace ze summitu z dotyčných důvodů.¹⁶⁰ Pařížský summit skončil bez výsledků jako fiasko.

Zlepšené vztahy Británie s USA potvrzovala dohoda o zřízení americké základny ve Skotsku (v oblasti zvané Firth of Clyde), jež byla akceptována na konci roku 1960.¹⁶¹ Projekt byl připravován ještě za vlády Eisenhowera, ale i nový prezident John F. Kennedy si uvědomoval důležitost situace a základna byla zprovozněna už v následujícím roce. Na vylepšenou spolupráci navázal Kennedy zdařilou návštěvou Macmillana v Londýně v červnu 1961.¹⁶²

Domácí scéna byla charakteristická pro srovnávání se Západem, které vyznívalo v neprospěch Británie. Rozdíly byly nejen v ekonomice, ale i v životním stylu, jenž byl narozdíl od ekonomických čísel viditelný. Britové si v zahraničí všímali toho, že místní

¹⁵⁶ MACMILLAN, Harold, *Pointing the Way 1959–1961*, London 1977, str. 156.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 476.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 195.

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 202.

¹⁶⁰ Tamtéž, str. 211.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 258.

¹⁶² Tamtéž, str. 356.

lidé nosili kvalitnější oblečení a měli bohatší i zajímavější stravu – celkově nabývali pocitu slibnější budoucnosti v tamním prostředí.¹⁶³ Od roku 1961 se začalo mluvit o měnové krizi, došlo ke zvýšení úrokové sazby na 7 % i nepřímých daní o dalších 10 % a také k nepopulárnímu přerušení zvyšování mezd státních zaměstnanců, navíc existovala reálná hrozba zvyšování inflace.¹⁶⁴ Už tak neuspokojující ekonomické kondici nepřispívaly stagnující export, zpomalená produkce či stávky (např. v automobilovém průmyslu).¹⁶⁵ Hlavním problémem byl růst mezd a platů, které rostly o 8 %, zatímco národní produktivita pouze o 3 % – nutným řešením tak byla devalvace domácí měny.¹⁶⁶ Špatný vývoj ekonomiky a následnou stagflaci odnesl svým postem ministr financí Selwyn Lloyd, kterého nahradil Reginald Maudling v červenci 1962. Jednalo se o jednu ze sedmi změn, ke kterým se Macmillan uchýlil po kritice z vlastních řad – 13. červenci 1962 se začalo přezdívat „noc dlouhých nožů“ poté, co byla vyměněna třetina vládního kabinetu.¹⁶⁷ Macmillanova přezdívka se tímto činem změnila na Supermacbeth.¹⁶⁸

Na konci července 1961 nastal historický přelom v britských dějinách rozhodnutím o podání oficiální žádosti pro vstup do společenství „šestky“. Kromě faktu, že Západ byl rozdělen do dvou hospodářských uskupení, se jednalo zejména o tlak ze strany USA na vstup Británie do EHS, na druhé straně ale také o politický (než hospodářský) zájem Británie, přesto všechny faktory hrály svou roli a souvisely spolu.¹⁶⁹ Labouristé se v čele s Gaitskellem okamžitě postavili proti vstupu Británie do EHS. Vedle možných politických třenic s ostatními státy „šestky“ (zejména s Francií) hrozily reálné problémy v hospodářské sféře. Důvody byly nasnadě: otázka britského zemědělství a závazky vůči státům Commonwealthu. Série rozhovorů o vstupu zabrala víc jak rok, přičemž na podzim 1962 jednání vrcholila. Britové si uvědomovali reálnou hrozbu francouzského veta zejména kvůli NATO a anglo-americké nukleární energii, protože Francie byla proti americkému vlivu v Evropě vedoucí k dominanci na kontinentě – „šestka“ by nebyla tak silná a nebyla by vedena de Gaullem.¹⁷⁰ Mezi další sporné body patřila otázka připojení dalších států a v neposlední řadě zemědělská politika EHS.¹⁷¹

¹⁶³ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945-1990*, Oxford 1992, str. 210.

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 210.

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 212.

¹⁶⁶ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961-1963*, London 1977, str. 36.

¹⁶⁷ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956-1963*, London 2006, str. 375.

¹⁶⁸ Tamtéž, str. 377.

¹⁶⁹ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961-1963*, London 1977, str. 1-6.

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 334.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 354-355.

Pesimistické prognózy se naplnily 14. ledna 1963. Přestože ostatní státy Společenství byly pro vstup, vetoval de Gaulle vstup Británie do EHS. Francouzský prezident měl pochybnosti nad britským členstvím, neboť v něm spatřoval trojského koně Spojených států pro jejich vliv ve Společenství. Jako zřejmé hlavní důvody tohoto kroku se ukázaly plánované americké rakety Polaris ve skotských přístavech, plán nukleárních sil v rámci NATO i zemědělská otázka.¹⁷² Zajímavou skutečností je fakt, že se francouzský premiér Georges Pompidou měl 11. ledna v tisku vyjádřit v tom smyslu, že „Francie touží vidět Británii, jak se přidává k „šestce“ a přistupuje do společného trhu“.¹⁷³ Nikdo však tehdy asi netušil, že se celý tento proces měl v budoucnu ještě jednou zopakovat a na definitivní vstup do EHS si Británie musela počkat dalších deset let.

Přestože je za hlavního viníka britského krachu považován de Gaulle, Dominic Sandbrook připisuje nemalý podíl samotnému Macmillanovi. Domnívá se, že přihlášku do EHS měl britský premiér podat ihned po volbách 1959, kdy byl Supremac oblíbený a mohl využít daleko větší podporu britské veřejnosti.¹⁷⁴ Za více než nešťastnou považuje Macmillanovu schůzku s Kennedym v Nassau na Bahamách v prosinci 1962, kde byla definitivně dojednána dohoda o raketách Polaris, tedy jen pár týdnů před osudným ořezem Francie.¹⁷⁵ Tato schůzka ještě přivila francouzské obavy z amerického vlivu na kontinentě prostřednictvím Británie.

Ještě před francouzským vetem se však v říjnu 1962 odehrála zřejmě nejnebezpečnější poválečná roztržka studenovělečného soupeření. Karibská krize se mohla změnit v nukleární válku a skončit katastrofou. Američané se naštěstí přiklonili ke konzervativnímu řešení situace a místo invaze zvolili blokádu Kuby, a to pravděpodobně i na základě korespondence mezi Kennedym a Macmillanem. Britský premiér mu invazi nedoporučoval zřejmě i kvůli vzpomínce na Suez a svého amerického kolegu upozornil na to, že sama blokáda bude problematičná.¹⁷⁶ Přes náročnost operace byla krize na konci října zažehnána, ačkoli za cenu amerických strategických ústupků v Evropě a uznání Castrova režimu na Kubě.

¹⁷² MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977, str. 365.

¹⁷³ Tamtéž, str. 378.

¹⁷⁴ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 536.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 536.

¹⁷⁶ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977, str. 192.

4.6. Cesta k volbám 1964

18. ledna 1963 postihla labouristickou stranu špatná zpráva: líder Hugh Gaitskell zemřel nečekaně po záhadné nemoci v pouhých 56 letech. Jeho nástupcem měl být George Brown z pravého křídla strany, ale kvůli svému špatnému chování a problémům s alkoholem se na scéně objevil James Callaghan jako možná náhrada. Opět se potvrdilo, že pokud se dva perou, třetí se směje: Gaitskellovým nástupcem se totiž stal stoupenec levého křídla strany Harold Wilson, který těžil z rozdělení pravého křídla. Věkový rozdíl mezi lídry obou velkých stran činil propastných dvaadvacet let. I když se tu a tam ozývaly hlasy volající po mladším lídrovi konzervativců, který by věkem konkuroval mladšímu Wilsonovi, tak přesto Macmillan ani neuvažoval o rezignaci – nechtěl utíkat z boje před volbami v naději, že se ekonomická situace země zlepší, a proto u toho chtěl být.¹⁷⁷ Na konferenci Mladých konzervativců v únoru se po úspěšné řeči Macmillana ani nepotvrdila některými straníky očekávaná kritika, přesto pro uklidnění celkového vývoje i vzhledem ke zvýšené nezaměstnanosti na 3,9 % (800 000 nezaměstnaných) bylo rozhodnuto, že rok 1963 nebude rokem volebním.¹⁷⁸

Aby toho nebylo málo, tak se začátkem roku 1963 naplno provalila tzv. Profumova aféra. Britský ministr války (spadající pod ministerstvo obrany) John „Jack“ Profumo byl zapleten do sexuálního skandálu, jehož součástí byl i sovětský námořní atašé Jevgenij Ivanov, jenž byl ve skutečnosti sovětským špiónem, o němž britská kontrarozvědka MI5 věděla.¹⁷⁹ Vyšetřování prokázalo, že si oba zainteresovaní dopřávali v minulosti společnost stejné dívky.¹⁸⁰ Profumo nejdříve ve výpovědích v Dolní sněmovně lhal a snažil se zprostit viny, ale rozsáhlé vyšetřování, mediální tlak a nakonec i svědomí ho dohnaly v červnu k přiznání. Následovala očekávaná rezignace na ministerský post. V tisku se pak v příštích týdnech vyrojily nové spekulace, pomluvy, podvrhy a příběhy o skandálech.¹⁸¹ I když se dá pochybovat nad potenciálním zneužitím případných citlivých informací ze strany mladé dívky, jednalo se o skutečný skandál z hlediska bezpečnosti Británie. Macmillanova vláda a samotný premiér se ocitli pod enormním tlakem veřejnosti. Z dané situace nejvíc těžili labouristé. V preferencích měli v průběhu března 1963 náskok 17 % před konzervativci,

¹⁷⁷ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977, str. 396.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 397.

¹⁷⁹ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 641.

¹⁸⁰ CLARK, Alan, *The Tories: conservatives and the nation state, 1922–1997*, London 1998, str. 386.

¹⁸¹ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977, str. 442–443.

který byl nejvyšším od roku 1946.¹⁸² V létě se náskok s rezignací Profuma ještě zvětšil na ohromných 20 %.¹⁸³ Dynamický Wilson si vylepšoval svou pozici i díky své úspěšné řeči *o bílém žáru vědecké revoluce* na stranické konferenci, ve které sliboval modernizaci průmyslu a nový přístup k vědecké změně.¹⁸⁴

Jediným světlým momentem Macmillana v temném roce 1963 tak byla srpnová smlouva o zákazu nukleárního testování v atmosféře, kterou podepsaly Británie, USA a SSSR po zdařilé Macmillanově moskevské návštěvě, kde britský premiér úspěšně vyjednával s Chruščovem.¹⁸⁵

4.7. Volby 1964

Celá aféra, ale i únava, se podepsaly na zhoršeném zdraví premiéra. Vážný zdravotní stav začátkem října ho donutil k hospitalizaci a bylo jasné, že v takovém stavu nebylo možné pokračovat v politickém životě. I když to vypadalo, že odchází v důsledku nedávného skandálu člena vlády, tak rozhodnutí, že už nebude kandidovat na premiéra v příštích volbách, nemělo co do činění s aférou Profuma.¹⁸⁶ Macmillan rezignoval 18. října na svou funkci a v premiérském křesle ho tak nahradil ministr zahraničí Alec Douglas-Home, který se těšil největší podpoře mezi stranickými kandidáty. Opět se tak nedostalo na Butlera, který marně vyhlížel premiérské křeslo po celou svou politickou kariéru. Nedostalo se ani na Maudlinga, který by Wilsonovi mohl konkurovat také věkem, neboť byl o rok mladší než jeho labouristický kolega.

V dubnu 1964 byly vyhlášeny volby na říjen, aby se konzervativci do té doby mohli zotavit. Přípravy na kampaně byly už ale v plném chodu. Už v lednu 1964 vystoupil Wilson s osobním projevem o „Nové Británii“ („*New Britain*“), který byl inspirován Kennedyho prezidentskou kampaní „Nových hranic“ („*New Frontier*“) v roce 1960.¹⁸⁷ Labouristé se už nechtěli vracet do minulosti a kritizovat předchozí dobu, ale hledět konečně vpřed přesně v duchu vědy 60. let. Wilson tak předznamenal název i námět volebního programu labouristů: *Nová Británie* (*The New Britain*). Labouristická strana

¹⁸² SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 638.

¹⁸³ SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 5.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 4.

¹⁸⁵ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 248.

¹⁸⁶ MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977, str. 497.

¹⁸⁷ SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 6–7.

byla přesvědčena, že „země potřebuje nové a silné vedení“ – změnu, na kterou byla připravena.¹⁸⁸ Naopak konzervativci porovnávali poválečnou strohost labouristů s výdobytky doby, které přinesla třináctiletá vláda toryů, zejména prostřednictvím televizních spotů.¹⁸⁹ Podobným způsobem byl vypracován i volební program *Prosperita s účelem* (*Prosperity With a Purpose*).¹⁹⁰

Do září 1964 se konzervativcům podařilo stáhnout náskok labouristů na minimum.¹⁹¹ Bylo zřejmé, že výsledky budou těsné. Zajímavým zjištěním je fakt, že volby nerozhodla osoba Wilsona, jak by se mohlo na první pohled zdát, ale odliv konzervativních hlasů k liberálům. Ti zdvojnásobili počet svých hlasů pod vedením Jo Grimonda. Při volební účasti menší o 2 % oproti volbám minulým získali konzervativci o 1,75 milionu hlasů méně, zatímco labouristé zůstali téměř na svém (dokonce se ztratou 10 000 hlasů).¹⁹² Labouristé opět i díky specifickému volebnímu systému volby vyhráli s vládní většinou pěti mandátů.¹⁹³

Navzdory tomu, že konzervativci dotahovali labouristy, tak ani Home už nezachránil stranu před pošramocenou pověstí. Navíc samotná volba Homea nebyla šťastná. Konzervativci nezareagovali na změnu společenského trendu preferující mládí a proti Wilsonovi nenasadili mladšího a nearistokratického protikandidáta. Morálka konzervativců na nízké úrovni, ekonomické problémy, stagnující mzdy státních zaměstnanců, „noc dlouhých nožů“ i neoficiální stávky (např. populárních pošťáků) měly fatální důsledky, jež se projevily právě ve volbách v říjnu 1964, po kterých se k vládě vrátili labouristé.¹⁹⁴ Došlo tak k paradoxu, kdy konzervativci museli přes výdobytky konzumní společnosti opustit vládní kabinet. S volební prohrou toryů tak skončila jedna éra v britské politice.

¹⁸⁸ LABOUR PARTY, *The New Britain*, 1964.

¹⁸⁹ SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 12.

¹⁹⁰ CONSERVATIVE PARTY, *Prosperity With a Purpose*, 1964.

¹⁹¹ SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 15.

¹⁹² SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006, str. 16.

¹⁹³ KIMBER, Richard, *UK General Election 1964: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge64/results.htm>>.

¹⁹⁴ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 236.

5. PADESÁTÁ LÉTA V RETROSPEKTIVĚ

Jak to ve skutečnosti s Británií 50. let bylo s odstupem času? Jakou roli hrály ideologie politických stran, pokud se vymezené období charakterizuje jako doba konsensu? Jak se nahlíželo na volby? Odpovědi na tyto otázky by měla zodpovědět tato kapitola.

5.1. *Hlavní politické strany*

Jak už víme, 50. léta byla politickým bojem o střední sféru politického spektra. Na pomyslné pravici byli konzervativci, levici obsadili labouristé. Obě strany se s cílem získat středové voliče snažily o co nejbližší přiblížení středu. Ian Gilmour, konzervativní poslanec 60. až 80. let, charakterizoval konzervatismus následovně: „Pravý konzervativní směr je držet se co nejbližší [politickému] středu s nepatrným sklonem doprava.“¹⁹⁵ Hlavní podpory se dostávalo od střední majetkové třídy. Ovšem jen s takovými hlasy by konzervativci nevystačili. Velikou výhodu měli v tom, že se jim dařilo pravidelně získávat část hlasů dělnické třídy (v závislosti na regionu) a přebírat tak část voličstva labouristům. Těm se to samé ale u střední třídy tolik nedařilo. Zástupcům dělnictva byla sympatická konzervativní politika zejména v oblasti školství, bydlení či už tradiční zahraniční agendy. V průběhu dekády konzervativci dokázali nejen sobě, ale především voličům, že mohou vést sociální stát. V tomto smyslu se dá tvrdit, že uspěli nad očekávání.

Konzervativní strana měla být od časů Disraeliho stranou sociálně nereprezentativní, stranou apelující na všechny třídy, stranou skutečně národní. Po volební prohře 1945 došlo k přeformulování stranické politiky a k „zesocializování“ strany. Konzervativci chtěli stranu ještě více otevřít voličům a novým členům. Strana už neměla navenek působit elitářsky.

Britská politika se s ustavením sociálního státu v poválečném vývoji postupně odideologizovala. Nejen v Británii, ale v západním světě obecně nastal v 50. letech podle mnohých konec éry boje politických idejí levice a pravice. Jedinou, za to však společnou ideologií byl „konzervativní socialismus“ se snahou o ekonomický růst. Blahobyt 50. let

¹⁹⁵ LAYTON-HENRY, Zig, *Conservative Party Politics*, London 1980, str. 244.

zjemnil politickou kulturu a vztahy mezi levicovými a pravicovými stranami a také sociální a třídní vztahy.

V Británii to platilo nejen díky sociálnímu státu a smíšené ekonomice, ale také díky zahraniční a obranné politice. V zájmu země se vždy jedná o část politiky, na které může být značná shoda stran a britský příklad dokazuje, že převládal pragmatismus nad ideologií. Labouristé nejdříve vystoupili ze stínu pacifismu, poté se obě hlavní strany vyhýbaly evropským společenstvím. Anthony Eden se k evropské federaci vyjádřil těmito slovy: „My cítíme v našich kostech, že toto je něco, co nemůžeme udělat.“¹⁹⁶ Až v 60. letech zlákala britské politiky (bez proevropského nadšení) vidina politických a obchodních zájmů a výhod sjednocené Evropy. Do té doby měl přednost Commonwealth a historický faktor britské suverenity.

Éra ekonomického boomu, blahobytu a konzumní společnosti zaslepila Brity natolik, že se v průzkumech před volbami 1959 30 % voličů domnívalo, že obě hlavní strany jsou si podobné (respektive že nejsou mezi nimi výrazné rozdíly)¹⁹⁷ a téměř 40 % voličů se shodlo, že by nezáleželo na tom, jaká strana je u moci¹⁹⁸. V anketě z roku 1958 bylo zase 35 % voličů pro vládu široké koalice (v domnělé paralele s válečnou koalicí).¹⁹⁹ V další anketě se měli respondenti vyjádřit k otázce, na jaké aspekty národa jsou Britové nejvíce hrdí. 46 % dotázaných zvolilo vládní a politické instituce. Ve srovnání s jinými evropskými státy to bylo obrovské číslo. V Západním Německu se pro stejnou odpověď rozhodlo 7 % lidí, v Itálii jen 3 %.²⁰⁰

Na druhou stranu veřejnost projevovala určitý nezájem o politiku, volební programy a materiály se tolik nečetly, politika nebyla oblíbeným tématem pro konverzaci. V období mezi lety 1944–1964 se natočilo pouze devět filmů, kde politika byla ústředním tématem.²⁰¹ Volební manifesty obou stran si bývaly podobné. Pro manifesty byl charakteristický důraz na otázku sociálních služeb. Ve třech ze čtyř volebních případů dekády toto téma pokrývalo v manifestech konzervativců více než 10 % (až na rok 1951),

¹⁹⁶ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 96.

¹⁹⁷ FIELDING, Steven, *A Mirror for England? Cinematic Representations of Politicians and Party Politics, circa 1944–1964*, in: *Journal of British Studies*, 2008, 47, str. 112.

¹⁹⁸ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 51.

¹⁹⁹ FIELDING, Steven, *A Mirror for England? Cinematic Representations of Politicians and Party Politics, circa 1944–1964*, in: *Journal of British Studies*, 2008, 47, str. 113.

²⁰⁰ DOREY, Peter, *British Politics Since 1945*, Oxford 1995, str. 61.

²⁰¹ FIELDING, Steven, *A Mirror for England? Cinematic Representations of Politicians and Party Politics, circa 1944–1964*, in: *Journal of British Studies*, 2008, 47, str. 119.

u labouristů tomu tak bylo dokonce ve všech případech. Podobný prostor u konzervativců dostávala už jen otázka podnikání, ale pouze v roce 1950 a 1951.²⁰²

Jestliže téměř polovině voličů nezáleželo na tom, která strana bude vládnout, tak se to samé nedá říct o preferencích USA. Anglo-americké vztahy byly nadstandardní. Britové se vyvarovali ekonomickým třenicím, s čím ale bojovali, byla zahraniční politika. „Prohřešky“ jako britský doznívající kolonialismus, neposkytnutí podpory Francii ve Vietnamu či několikrát zmiňovaný Suez, to je jen úzký výčet faktorů, který oslaboval vzájemné vztahy. Hlavní oblastí spolupráce, kde se na sebe obě strany mohly spolehnout, se stala nukleární politika. Za úřadování Dwighta Eisenhowera se potvrdilo, že Spojené státy upřednostňovaly konzervativce před labouristy.²⁰³ Po ženevském summitu v červenci 1955, jehož předmětem jednání bylo vedle Německa i odzbrojení, se zvýšila Edenova obliba. Prezident Eisenhower pak jiného britského premiéra Harolda Macmillana podpořil přímo, a sice v televizní debatě před volbami 1959 poté, co přijal Macmillanovo pozvání do Británie.

5.2. Třináct promrhaných let?

Britové vnímali 50. léta jako éru blahobytu a konzumu. Jinak to snad ani nešlo. Vzpomínky na válku byly stále čerstvé, některé důležité potraviny jako šunka, sýr, maslo, maso nebo cukr byly na přiděl ještě v roce 1951. Do této poválečné atmosféry si britská společnost začala obstarávat v průběhu dekády různé hmotné vymoženosti díky rostoucí ekonomice. Produkty ekonomického boomu doplňovala optimistická čísla.

Labouristy nastavenou laťku 2 % nezaměstnaných udrželi konzervativci během celých 50. let. V roce 1951 bylo 341 000 nezaměstnaných Britů. Na konci dekády činil počet lidí bez práce 452 000 a průměrný růst cen se snížil z 5,6 % na 2,7 %.²⁰⁴ Výroba v tomto období stoupla o 35 % a průměrné příjmy rostly ročně o 2,7 %.²⁰⁵ Konzervativci těžili jak ze světového hospodářského cyklu (ekonomický růst od 40. do konce 60. let), tak

²⁰² BUDGE, Ian, *Strategies, Issues, and Votes: British General Elections, 1950–1979*, in: *Comparative Political Studies*, 1982, 15 (2), str. 188.

²⁰³ DOBSON, Alan P., *Labour or Conservative: Does it Matter in Anglo-American Relations?*, in: *Journal of Contemporary History*, 1990, 25 (4), str. 404.

²⁰⁴ PATTEN, Chris, *The Tory Case*, London 1983, str. 111.

²⁰⁵ LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989, str. 68.

zpočátku i z absence německého, francouzského, italského nebo japonského exportu v důsledku války.

Přesto bylo s odstupem času nahlíženo na 50. léta jako na éru iluze. Pod pozlátkem ekonomického růstu se ignorovaly ztráty britského vlivu na mezinárodním poli a nerefletovaly se ekonomické slabiny Británie. Fakta hovoří jasně: výroba mezi lety 1951 a 1961 vzrostla ve Francii téměř o 100 %, v Německu a Itálii o 200 %, v Japonsku dokonce o závratných 400 % a britský podíl na světovém manufakturním exportu v letech 1955–1965 navíc klesl z 20 % na 14 %.²⁰⁶ Budoucí příčiny průmyslového nedostatku byly skryty pod rouškou éry boomu a konsensu.

Kritici na sebe nenechali dlouho čekat a byli přesvědčeni, že národní bohatství bylo promrháno. V podobném duchu se nesly i volební slogany labouristů v kampani před volbami 1964, kteří obviňovali konzervativní vlády z třinácti promrhaných let (*thirteen wasted years*) v období od návratu k moci v roce 1951. V tisku se objevovaly titulky typu „*Co je špatně s Británií?*“.²⁰⁷ Už počátkem 60. let vyšly některé tituly kriticky nahlížející na vývoj Británie, jejich autoři byli frustrováni z toho, v jaké kondici Británie byla. Mezi nejznámější kritické autory patří Michael Shanks – *Stagnující společnost: varování* (*The Stagnant Society: A Warning*), Anthony Sampson – *Anatomie Británie* (*Anatomy of Britain*) a Anthony Hartley – *Stav Anglie* (*A State of England*).²⁰⁸

Margaret a Harold Sproutovi srovnali ve své recenzi všechny tyto knihy a charakterizovali společné téma těchto vydání: problémem Británie byl fakt, že se zastavila v minulosti a nostalgicky toužila opět po své mezinárodní pozici v 19. století v období *Pax Britannica*.²⁰⁹ Michael Shanks poukázal na nedostatek inženýrů a techniků v průmyslu a požadoval radikální reformy hlavně ve vzdělávání a ve využívání lidských zdrojů.²¹⁰ Anthony Sampson se zase ve své knize zabýval hlavními skupinami lidí s určitou mocí, jako byli aristokraté, politici, bankéři či členové univerzitních a právnických kruhů. Nebylo náhodou, že moc v Británii byla soustředěna do malé skupiny starých („*old boys*“) se stejným třídním pozadím, vzděláním, členstvím v společenských klubech, přístupem, dokonce i příbuznými – jako příklad může sloužit první Macmillanova vláda, ve které bylo

²⁰⁶ LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989, str. 69–70.

²⁰⁷ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 540.

²⁰⁸ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 198–200.

²⁰⁹ SPROUT, Harold – SPROUT, Margaret, „*Retreat from World Power.*“ *A State of England* by Anthony Hartley, *Anatomy of Britain* by Anthony Sampson, *The Stagnant Society: A Warning* by Michael Shanks, in: *World Politics*, 1963, 15 (4), str. 684.

²¹⁰ Tamtéž, str. 684–687.

v roce 1958 sedm z devatenácti členů kabinetu příbuzensky spjato s premiérem.²¹¹ Tato starší skupina lidí byla vůči změnám a novým idejím nedůvěřivá. Naproti této skupině byli vědci, manažeři a vývojáři – mladší, profesionálnější a beztržní. Velká propast ve vzdělání, dovednostech a sociální úctě rozdělovala obě skupiny lidí a brzdila tak Británii. Ti nejlepší z těchto dvou skupin se proto měli spojit a lépe tak čelit novým výzvám a idejím.²¹² Anthony Hartley psal o konkrétních selháních sociálního státu. Zaznamenal především zanedbanou kulturu, neduhy vzdělávacího systému, odosobnění společnosti, nepopularitu státní moci a iritující moderní byrokracii – Hartley byl přesvědčen, že za daný vývoj byly zodpovědné všechny vlády po roce 1945.²¹³ Východiskem a zároveň ironií osudu je pak pro Hartleyho britská přihláška do EHS, kterou však nepodali labouristé, ale „revoluční“ konzervativci.²¹⁴

Labouristům se však pozdější Macmillanovy myšlenky na přistoupení Británie do EHS nezamlouvaly. Náznaky významných neshod a kontroverzí mezi konzervativci a labouristy probíhaly samozřejmě už dříve a to i v jiných oblastech. Například v kampani 1950 se Churchill vymezoval vůči labouristům a vsadil na decentralizační kartu, když varoval občany v Anglii, Skotsku i Walesu před labouristickou politikou centralizovaného socialistického státu.²¹⁵ Konzervativci byli pro takový stát, ve kterém je moc decentralizována a lokální vláda respektována. To byl ten pravý britský způsob života. Další ukázkou byla situace na začátku roku 1958, kdy se vytvořilo hnutí Kampaň pro nukleární odzbrojení (*Campaign for Nuclear Disarmament, CND*), které bylo silně podporováno levým křídlem labouristů. Hnutí se proslavilo svým pochodem z Londýna do Aldermastonu, kde se nachází sídlo Ústavu atomových zbraní, a také svým logem, jež se stalo do budoucna univerzálním symbolem pro mír.²¹⁶

S prvními krizemi na konci 60. let se zhoršila ekonomická situace natolik, že v 70. letech se proměnila v éru stagflace, což byla kombinace pomalého růstu s narůstající nezaměstnaností a inflací. Vznikaly pochybnosti, nadšení klesalo, přistoupilo se na přehodnocování a revizi systému. Labouristé byli nespokojeni s daným vývojem. Hlavním cílem socialismu měla být rovnost, systém ale rovnost nezaručoval. Se zpomalením

²¹¹ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 78.

²¹² CHRISTOPH, James B., *Anatomy of Britain* by Anthony Sampson, in: *Political Science Quarterly*, 1963, 78 (4), str. 627–628.

²¹³ HARTLEY, Anthony, *A State of England.*, New York 1963, str. 137–157.

²¹⁴ Tamtéž, str. 238.

²¹⁵ CRAGOE, Matthew, „*We Like Local Patriotism*“: *The Conservative Party and the Discourse of Decentralisation, 1947–1951*, in: *English Historical Review*, 2007, 122 (498), str. 981.

²¹⁶ MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992, str. 181.

ekonomiky (a s ní spojenými problémy) přistoupily vlády na vyšší daně a výdaje na systém. Británie přesto platila na zdravotnictví a sociální systém méně než mnohé západoevropské státy s levicovými vládami.

Nová pravice (*New Right*) vyrukovala s novou ekonomickou ideologií inspirovanou Miltonem Friedmanem a Frederickem von Hayekem. Monetaristé tvrdili, že klíčem ke snižování inflace je kontrola zásoby peněz, neboť nadměrná expanze peněžní zásoby je vysoce inflační. Peněžní úřady se měly zaměřit především na udržení stability cen. Konzervativní pravice se pak rozdělila mezi ty, kteří Keynesa obviňovali z mrhající poválečné ekonomické politiky a ty, kteří byli přesvědčeni, že Keynes byl nepochopen.

Přesto si mnoho historiků v čele s Dennisem Kavanaghem a Peterem Morrisem myslí, že poválečná keynesiánská politika řízené poptávky let 1945–1970, s nezaměstnaností nepřesahující 3 %, byla úspěšná.²¹⁷ Na druhé straně je otázkou, zda keynesiánství bylo pro plnou zaměstnanost rozhodující, mohlo však také zabránit drsnější deflaci. Bylo evidentní, že dříve nebo později dojde na redukci či změnu systému. Otázkou bylo, jakým způsobem a hlavně kým.

²¹⁷ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 37.

6. EXISTOVAL SKUTEČNĚ KONSENSUS?

6.1. Vznik konsensu

Poválečná éra v britské politice je obecně charakterizována jako doba konsensu, jenž probíhal mezi dvěma hlavními politickými stranami. Vznik konsensu byl datován do období druhé světové války, kdy byla vytvořena válečná koalice. Tato koalice se podílela na přípravě budoucího systému, jenž byl spuštěn za vlády labouristů v prvním volebním cyklu po konci války, a který vešel do dějin pod pojmem *Welfare State*. Konzervativci po návratu k vládě převzali, byť neochotně, politickou agendu labouristů, ale systém sociálního státu nezměnili, ba naopak ho prohloubili. Politika obou stran založená na dosažení společných (stejných) cílů pak byla politikou konsensuální. Kontinuita cílů probíhala v oblasti sociálního státu, zdravotnictví, politiky plné zaměstnanosti, smíšené ekonomiky, školství a také ve sféře zahraniční a obranné politiky. Je však důležité si uvědomit, že politické diskuse i protikladné debaty probíhaly.

Poválečný konsensus nevyjadřoval pouze mezistranickou politickou shodu. Charakterizoval také ekonomickou strukturu státu. Ta byla popisována odbornými ekonomickými termíny. Mezi ty nejpoužívanější patřily sociální kapitalismus (*welfare capitalism*), řízená ekonomika nebo keynesiánská sociální demokracie. Byl to skutečný ekonomický mix: nejednalo se o stát s úplně volným trhem jako v USA ani o typ socialistického státu východního bloku. Podobný mix volného trhu se znárodněným průmyslem (části průmyslu) byl i v dalších státech západní Evropy.

Zárodky sociálního státu v Británii byly na pořadu dne už před první světovou válkou. Před jejím vypuknutím plynula přibližně čtvrtina veřejných výdajů na sociální služby ve formě příspěvků nezaměstnaným, vdovám, sirotkům či penzistům, k tomu fungoval systém příspěvků na státní zdravotní pojištění, vzdělání, bydlení a péči o děti. Před druhou světovou válkou měla přibližně polovina obyvatel Británie zdravotní pojištění. Druhý světový konflikt znamenal další krok v postupu k vytvoření *Welfare State*. Vláda pomáhala s dodatečnými penzemi a k tomu zajišťovala matkám dodávky mléka a školám dodávky mléka i jídla. Smysl pro sociální solidaritu se zvýšil válečnou zkušeností. A protože se za války vztah mezi vládou a obyvatelstvem zintenzivnil, nebylo divu, že se po válce britská veřejnost dožadovala lepší (sociálněji) společnosti.

Na Beveridgeovu zprávu navázal školský zákon (*Education Act*) Raba Butlera o bezplatném školství do patnácti let z roku 1944. Po válce byly postupně přijaty zákony o rodinných příspěvcích (*Family Allowances Act, 1945*), státním pojištění (*National Insurance Act, 1946*) a státní podpoře (*National Assistance Act, 1948*). V roce 1948 byla spuštěna Státní zdravotní služba a tím byl proces zavedení sociálního státu dokonán. Je zajímavé, jak si obě strany přisvojovaly zřízení sociálního státu a jeho hodnocení využívaly ke svému prospěchu. Na jedné straně to byli labouristé, kteří hájili své zásluhy na základě jejich první poválečné vlády, během které byl systém zprovozněn. Naproti tomu konzervativci oponovali tím, že za jejich vlády se systém prohloubil a až díky investicím konzervativních vlád vykazoval sociální stát požadované výsledky. Konsensus na sociálním státě byl výhodný pro obě politické strany.²¹⁸

6.2. Původ konsensu

Samotný termín konsensus nebo také střední cesta (*the middle way*) se začal častěji používat od 40. let (s účastí odborů v politickém dění). Počátky tohoto politického termínu uvádí Richard Toye už do roku 1897, kdy se měl anonymní autor v *Saturday Review* vyjádřit o britském pohledu na základní formy vlády, které byly „ve společném porozumění (pochopení) či *konsensu*“, narozdíl od Francie, kde „byl tento politický *konsensus* zničen Francouzskou revolucí“.²¹⁹ Brian Harrison posouvá počátek konsensu do meziválečné éry (kolektivistická politika politických stran, boj s nezaměstnaností 30. let, stát už řídil několik podniků), Wendy Wallová poukazuje na teorii o poválečném konsensu v Západním světě (např. americký konsensus) a naproti tomu se Ben Pimlott domníval, že šlo o termín, který získal na důležitosti až s příchodem Margaret Thatcherové.²²⁰ Politici obou stran používali termín nejčastěji právě v 70. letech, kdy mluvili o poválečném konsensu, jen se nemohli shodnout na tom, čím ten konsensus byl a která strana z něho výtěžila nejvíc.²²¹

²¹⁸ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 71–77.

²¹⁹ TOYE, Richard, *From „Consensus“ to „Common Ground“: The Rhetoric of the Postwar Settlement and its Collapse*, in: *Journal of Contemporary History*, 2013, 48 (1), str. 8.

²²⁰ Tamtéž, str. 4–8.

²²¹ Tamtéž, str. 4–8.

Od 50. let se vedle konsensu objevuje další pojem: butskellismus, který symbolizoval konsensus v ekonomické sféře. Pro některé současníky a tehdejší politiky má tento pojem pejorativní nádech. Používal se ke kritice obou stran i z vlastních řad (z krajních křídel). Například konzervativní poslanec vikomt Hinchinbrooke se v roce 1960 nelichotivě vyjádřil o butskellismu jako o mizerném socialismu 50. let. Jeho labouristický kolega Edward Fletcher si zase stěžoval v roce 1967 při nucené devalvaci libry následujícím výrokem: „Butskellismus jsme měli už dlouhou dobu!“²²²

Zvláštním jevem poválečného konsensu byl paradox, kdy si obě strany do 70. let nárokovaly ve volebním boji právo na střední cestu tím, že odmítaly nárok druhé strany na stejnou politiku. V 70. letech se do této volební strategie vložili liberálové, kteří se snažili vymezovat vůči oběma stranám a jejich politickému konsensu. Richard Vinen poukazuje na fakt, že počátkem 80. let labouristická strana odstoupila od tradiční mezistranické shody – přesto onou osobou, která byla s tímto rozchodem nejvíce spojována, byla k jejímu potěšení Thatcherová, jež se stala hlavním kritikem konsensu. Podle Vinena to však byli labouristé se svým lídrem Michaelem Footem.²²³ Vinena doplňuje Vernon Bogdanor, jenž se domnívá, že hlavní hrozba narušení konsensu byla vždy otázkou spíše levice než pravice – v 50. letech skupina kolem Aneurina Bevana a v 70. letech skupina Tonyho Benna.²²⁴

Na autorovi ukončení konsensu se historici shodnout nedokáží a jinak je tomu i u otázky časového určení konce. V polovině 50. let hlavní váleční protagonisté (Churchill, Attlee, Eden) opustili politickou scénu a vyklidili tím prostor politického středu. Místo nich přišli radikálnější Gaitskell, Wilson, Powell a Heath. 60. léta potom přinesla zostření rétoriky a přímočařejší ideu volného trhu s předsedou konzervativců Heathem. Od přelomu 1973/1974 se strany rozcházely po vstupu Británie do EHS v příjmové politice a veřejném vlastnictví. A s nástupem Thatcherové se politický vývoj už viditelně změnil. Z původního „balíčku“ konsensu tak de facto zbyla jen NHS.²²⁵ Právě proto je období přelomu 70. a 80. let nejčastěji považováno za konec éry konsensu. Strany se takřikajíc zradikalizovaly a uvolnily místo u středu politického spektra. Toho chtěla využít nově vzniklá Sociálně demokratická strana od roku 1981 (neúspěšně), ale všichni zainteresovaní v průběhu 80. let brzy pochopili, že éra střední cesty je dávno pryč.

²²² TOYE, Richard, *From „Consensus“ to „Common Ground“: The Rhetoric of the Postwar Settlement and its Collapse*, in: *Journal of Contemporary History*, 2013, 48 (1), str. 14.

²²³ Tamtéž, str. 22.

²²⁴ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 121.

²²⁵ Tamtéž, str. 115–116.

6.3. *Odpůrci a zastánci konsensu*

Existují však i tací, kteří teorii konsensu odmítají a nemohou se shodnout, zda konsensus byl či nikoliv.

Odpůrci teorie si pomáhají různými argumenty. Obecným argumentem je premisa, že politika jako taková symbolizuje určitý nesoulad kvůli rozdílným názorům a zájmům jednotlivců a (politických či jiných) stran. Působením politických stran dochází k politickému rozdílu i přes to, že se jedná více méně pouze o dvou-stranický systém (s liberály troj-stranický). To potvrzuje fakt, že na stranických konferencích a během voleb byla patrná rozdílná rétorika obou stran.

Nejvýraznějším skeptikem je labouristický historik Ben Pimlott, pro kterého nebyl konsensus vždy v souladu. Zdůrazňuje, že harmonie konsensu by měla přispět k upevnění pozice středové strany – přesto byli liberálové v úpadku a v ústraní.²²⁶ Kevin Jefferys také zpochybňuje myšlenku, že by se na konci války vytvořil konsensus a drží se názoru, že se naopak jednalo spíš o konflikt než konsensus mezi stranami; podle Rogera Eatwella dokonce přetrvaly značné ideologické rozdíly, což podporuje i Michael Fraser se svojí metaforickou teorií dvou paralelních vlaků, vyjíždějících ze stejného nádraží a jedoucích sice vedle sebe, ale do jiných cílových stanic.²²⁷ Neil Rollings zase přibližuje názor některých kolegů, že poválečný vývoj byl produktem pouze vlád Clementa Attleeho a ne dědictvím válečné koalice.²²⁸ „Obehraným“ argumentem je samozřejmě případ znárodněného ocelářenského a železárenského průmyslu s nákladní dopravou, které byly okamžitě zprivatizovány hned po návratu lídra konzervativců do Downing Street 10. Rozdílný přístup a neshoda měly panovat v problematice stávek podle Jima Phillipse.²²⁹ Nejradikálnějším je přesto Pimlott, který je přesvědčen, že jde pouze o artefakt historiků a komentátorů nostalgicky se dívajících do poválečného období harmonie, které bylo v silném kontrastu s vývojem 80. let.²³⁰

Zastánci konsensu předkládají známé politické body, na kterých se politická reprezentace shodla, a které se v průběhu vývoje více či méně proměňovaly. Na domácí

²²⁶ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 3–6.

²²⁷ Tamtéž, str. 3–6.

²²⁸ ROLLINGS, Neil, „Poor Mr Butskell: A Short Life, Wrecked by Schizophrenia?“, in: *Twentieth Century British History*, 1994, 5 (2), str. 185.

²²⁹ PHILLIPS, Jim, *The Postwar Political Consensus and Industrial Unrest in the Docks, 1945–1955*, in: *Twentieth Century British History*, 1995, 6 (3), str. 318.

²³⁰ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 10.

scéně to byly sociální stát, plná zaměstnanost, smíšená ekonomika a kooperace s odbory. V zahraničí zase obrana Západu ve spolupráci s USA a přeměna impéria na Commonwealth. Za symbolické rozloučení s impériem by se mohlo považovat přejmenování Dne impéria na Den Commonwealthu v roce 1958.²³¹ Konsensus nikdy neznamenal úplnou dohodu ve všem, přesto pro extrémní názory nebylo v konsensu místo. Oběma stranám dominovala centristická křídla (platí to pro 50. léta), u konzervativců šlo o levé, u labouristů o pravé. V dominanci dvou stran střídajících se u moci probíhal kontinuální způsob politiky a to i přesto, že se postupně ve stranách projevovala radikální křídla s ještě radikálnější rétorikou.

Dvojice Dennis Kavanagh a Peter Morris se domnívá, že „šlo o soubor parametrů, které omezovaly soubor politických možností, a které byly administrativně praktické, ekonomicky přijatelné a politicky akceptovatelné“, ale zároveň upozorňují, že nesoulad byl v politice také obsažen a že konsensus neznamenal absenci nesouhlasu – spory však byly potlačeny na úkor společných cílů a mechanismů.²³² Daniel Bell je představitelem teorie o konci ideologické éry v poválečném vývoji. Jelikož byl přijat sociální stát se smíšenou ekonomikou, nezbyl prostor pro stranické ideje, respektive jejich vzájemný boj podle něj skončil.²³³ Sympatizanti konsensu pak vyvracejí Pimlottův argument o nutnosti etablování středové strany tím, že onen pomyslný politický střed byl zabrán oběma stranami, labouristy zleva a konzervativci zprava.

Možný problém může být shledán v samotném významu slova konsensus. Je otázkou, zdali nebyl tento pojem zvolen nešťastně. Tuto třetí stranu v politicko-historické diskusi zastává David Marquand, který zpochybňuje přesnost samotného termínu a také Samuel H. Beer, jenž by preferoval pojem konvergence (tedy sbíhání nebo sblížení) než konsensus (shoda, souhlas).²³⁴

²³¹ SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006, str. 304.

²³² KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 13.

²³³ DOREY, Peter, *British Politics Since 1945*, Oxford 1995, str. 60.

²³⁴ JAMES, Simon – PRESTON, Virginia, *British Politics Since 1945: The Dynamics of Historical Change*, New York 2001, str. 19.

6.4. Zánik konsensu

Do 70. let vlády akceptovaly politiku svých předchůdců. I přesto se ale začaly projevovat určité nové ideje, např. Nové pravice: otázka přechodu z keynesiánské politiky k monetaristické nebo otázka aktivismu vlády (zda by neměla být méně aktivistická). Definitivní zlom a změna směřování Británie nastaly kvůli ekonomické krizi (recesi) 70. let a přijetím náležitých kroků k jejímu řešení v tzv. éře thatcherismu. Margaret Thatcherová byla první poválečnou politickou osobností v pozici lídra vlády, která se nesnažila o udržení konsensu. Thatcherová se postavila vůči konsensu a zaujala jasné stanovisko: „Pro mě je konsensus procesem vedoucím ke zřeknutí se všech nadějí, principů, hodnot a zásad.“²³⁵ S kritikou nešetřila ani své poválečné předchůdce, kteří v rámci konsensu „utráceli nadmíru a špatným způsobem a vybírali příliš vysoké daně“, zatímco „menší role vlády by dala víc příležitostí trhu a duchu podnikání“.²³⁶ Její éra byla charakteristická pro škrtání daní, praktikování monetarismu, silnou privatizaci, hotovostní limity i konec závazků (např. plné zaměstnanosti) a snížila nezávislost i vliv odborů. Rozchod s poválečným vývojem byl i na úrovni ideologické, neboť Thatcherová odmítala Disraeliho odkaz a popírala existenci něčeho jako je společnost v narážce na socialistický kolektivismus. Preferovala totiž svobodu jednotlivce před všudypřítomným státem.

6.5. Přínos konsensu

Na otázku, zda byl konsensus výhodný či ne, se neodpovídá snadno. Nasvědčuje tomu i rozmanitost možných odpovědí a názorů této nekončící diskuse. Všechno má svá pro a proti a u této problematiky to není jiné.

Krajní aktivisté odsuzují konsensus a obviňují ho z politických selhání a poklesu ekonomiky Británie. Pomáhají si následujícími fakty: podíl na světovém manufakturním exportu klesl mezi lety 1953–1960 o 5 % (zatímco v SRN vzrostl o 4 %), vlády nedokázaly lépe bojovat s ekonomikou Británie (projevilo se to o to víc v 70. a 80. letech),

²³⁵ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 2.

²³⁶ Tamtéž, str. 130.

Británie ztratila pozici světové velmoci.²³⁷ U posledního bodu lze namítnout, že tuto pozici by Británie ztratila tak jako tak. Druhá světová válka rozhodla o budoucím rozložení sil a rozdělení na bipolární svět v čele se Spojenými státy a Sovětským svazem. Jinou teorií je myšlenka, že konsensus se neshodoval s úpadkem, ale mohl k němu dopomoci. To se nedokazuje ani nevyvrací lehce, podobně jako tvrzení, zda konsensus způsobil národní úpadek a zda vláda Thatcherové zabránila ještě většímu propadu.

Konzervativní politik sir Keith Joseph, jenž byl ministrem tří různých vlád (za Macmillana, Heatha i Thatcherové), si stěžoval na „šest poválečných jedů, které zničily prosperitu a zaměstnanost země“: patřily sem nadměrné výdaje, vysoké přímé daně, rovnostářství, nadměrné znárodňování, zpolitizování odborů a antipodnikatelská kultura – přičemž ostatní státy měly podle něj z tohoto výčtu jen jeden nebo dva příklady.²³⁸ Pro levici byly Attleeho vlády jako ryzí parlamentní socialismus, ovšem pro levicové kritiky to bylo málo. Nebyli spokojeni v tom smyslu, že se neuskutečnila radikálnější změna a kritikům vadila hlavně podřízená role vůči USA.

Nepolitičtí kritici jako Andrew Gamble a Stuart Walkland zase postrádají privatizaci, vstup do EHS v 50. letech či rozšíření daňové základny.²³⁹ Jiní zdůrazňují, že státní zásahy do ekonomiky byly v jiných státech (Japonsko, Itálie, Francie) minimálně stejně velké jako v Británii a ekonomické zotavení po válce u nich proběhlo lépe.

Zastánci konsensu a jeho přínosu poukazují na značný pokrok, vytvoření *Welfare State* nebo vzrůst průměrných mezd mezi lety 1951–1959 o 20 %.²⁴⁰ Mezi další argumenty se řadí zlepšení životní úrovně, nízká nezaměstnanost a inflace, sociální a politická stabilita. Umírnění sympatizanti srovnávají éru konsensu s érou Thatcherové ve prospěch konsensu a s nostalgií vzpomínají na období po válce.

S určitostí se dá mluvit o kontinuitě vládní politiky a stylu od konce války do 70. let, zdali byl konsensus prospěšný pro britskou společnost je už jiná otázka. Jedno je ale přece jisté: Státní zdravotní služba zůstala nejpevněji zakotvena v britském sociálním státě ze všech bodů programu poválečného konsensu a i když byly výdaje na zdravotnictví

²³⁷ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 95.

²³⁸ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 19.

²³⁹ Tamtéž, str. 21.

²⁴⁰ DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991, str. 94.

v 80. letech daleko menší než u mnoha jiných západoevropských států,²⁴¹ NHS přežila konec konsensu a funguje dodnes.

²⁴¹ KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994, str. 87.

ZÁVĚR

Britská politická scéna po druhé světové válce byla ovlivněna jak meziválečným, tak zejména válečným politickým vývojem a společenskými náladami první poloviny 40. let. Výsledek všeobecných voleb roku 1945 rozhodl o nástupu Labouristické strany k samostatné vládě. V duchu veřejné touhy po spravedlivější společnosti se labouristé rozhodli zřídit sociální stát.

Po návratu konzervativců k moci se tento systém v průběhu 50. let konsolidoval a prohloubil. Nenaplnily se tak obavy, že konzervativci zavedený systém zruší. Sami labouristé museli postupně opustit radikální rétoriku o návratu konzervativní politiky meziválečného kapitalismu. Druhá polovina 50. let přinesla po poválečné strohosti a chudobě výdobytky tzv. blahobytné společnosti. Vzhledem ke kontextu vývoje, kdy byl až v roce 1954 definitivně zrušen poslední příděl na potraviny, to byla vskutku blahobytná a konzumní společnost. Britové se mohli těšit z nových domů se zahradou. Standardní domácí výbavou se postupně stávaly televize, lednice, pračky, vysavače a auta. Jaký to rozdíl oproti frontám na příděl, které měli všichni v paměti. Není proto divu, že Britové a hlavně političtí činitelé byli vývojem zcela zaslepeni. Ve srovnání se státy EHS ale Velká Británie poměrně zaostávala. Právě promarněná příležitost vstupu do společenství „šestky“ je brána jako jedna z hlavních příčin špatného ekonomického vývoje Británie vedle chybějící modernizace průmyslu a netaktického hospodaření s financemi státu.

Jelikož hlavní představitelé Konzervativní strany navázali na politiku labouristů, vyvstala v průběhu druhé poloviny 20. století otázka, zda se jednalo o politický konsensus mezi dvěma hlavními stranami. Kolem této otázky se následně vytvořila diskuse, která však, jak se zdá, nebude mít konce. Vedle příznivců teorie konsensu má i své odpůrce. V neposlední řadě se část zúčastněných zabývá gramatickou přesností samotného pojmu.

Cílem práce bylo analyzovat poválečný vývoj ve Velké Británii z pohledu konzervativců. Toto období se nachází tak trochu ve stínu jiných historických etap Británie, alespoň co se týče české literatury. Je to patrné především ve srovnání s problematikou appeasementu, druhé světové války nebo éry tzv. thatcherismu. Právě za vlády Margaret Thatcherové došlo k definitivnímu ukončení politiky konsensu a větší radikalizaci politické i společenské scény. Diskuse nad tématem konsensu je ale složitějšího rázu, než se na první pohled může zdát. Seznámení se s tématem konsensu je

jedna věc, komplexní hodnocení pak věc druhá. Zde se tak nabízí prostor pro další bádání a případné vyhodnocení této otázky.

BIBLIOGRAFIE

Vydané prameny a paměti

- BEVERIDGE, William, *Social Insurance and Allied Services*, London 1942.
- CONSERVATIVE PARTY, *Mr. Churchill's Declaration of Policy to the Electors*, 1945.
- CONSERVATIVE PARTY, *This Is the Road*, 1950.
- CONSERVATIVE PARTY, *Britain Strong and Free*, 1951.
- CONSERVATIVE PARTY, *United for Peace and Progress*, 1955.
- CONSERVATIVE PARTY, *The Next Five Years*, 1959.
- CONSERVATIVE PARTY, *Prosperity With a Purpose*, 1964.
- DISRAELI, Benjamin, *Sybil, or the Two Nations*, London 1845.
- EDEN, Anthony, *Full Circle*, London 1960.
- HARTLEY, Anthony, *A State of England*, New York 1963.
- KEYNES, John M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936.
- LABOUR PARTY, *Let Us Face the Future*, 1945.
- LABOUR PARTY, *Let Us Win Through Together*, 1950.
- LABOUR PARTY, *Labour Party Election Manifesto*, 1951.
- LABOUR PARTY, *Forward With Labour*, 1955.
- LABOUR PARTY, *Britain Belongs to You*, 1959.
- LABOUR PARTY, *The New Britain*, 1964.
- MACMILLAN, Harold, *At the End of the Day 1961–1963*, London 1977.
- MACMILLAN, Harold, *Pointing the Way 1959–1961*, London 1977.
- MACMILLAN, Harold, *Riding the Storm 1956–1959*, London 1971.
- MACMILLAN, Harold, *Tides of Fortune 1945–1955*, London 1969.
- PEEL, Robert, *Speeches of the Right Honorable Sir Robert Peel*, London 1835.
- THE TIMES, 12. května 1947, č. 50 758.
- THE TIMES, 3. října 1947, č. 50 882.
- TITMUSS, Richard, *Birth, Poverty and Wealth*, London 1943.

Odborná literatura – monografie

BENTLEY, Michael – STEVENSON, John, *High and Low Politics in Modern Britain*, Oxford 1983.

CLARK, Alan, *The Tories: conservatives and the nation state, 1922–1997*, London 1998.

DOREY, Peter, *British Politics Since 1945*, Oxford 1995.

DUTTON, David, *British Politics Since 1945: The Rise and Fall of Consensus*, Oxford 1991.

EVANS, Brendan – TAYLOR, Andrew, *From Salisbury to Major: Continuity and Change in Conservative Politics*, Manchester 1996.

FISHER, Nigel, *The Tory Leaders: Their Struggle for Power*, London 1977.

GAMBLE, Andrew, *The Conservative Nation*, London 1974.

GILMOUR, Ian, *Whatever happened to the Tories: The Conservatives Since 1945*, London 1997.

JAMES, Simon – PRESTON, Virginia, *British Politics Since 1945: The Dynamics of Historical Change*, New York 2001.

KAVANAGH, Dennis – MORRIS, Peter, *Consensus Politics from Attlee to Major*, Oxford 1994.

KYNASTON, David, *Austerity Britain 1945–1951*, London 2007.

KYNASTON, David, *Family Britain 1951–1957*, London 2009.

LAYTON-HENRY, Zig, *Conservative Party Politics*, London 1980.

LEYS, Colin, *Politics in Britain: From Labourism to Thatcherism*, London 1989.

LINDSAY, Thomas F. – HARRINGTON, Michael, *The Conservative Party 1918–1979*, London 1979.

MARR, Andrew, *A history of modern Britain*, London 2007.

MORGAN, Kenneth, *The People's Peace. British History 1945–1990*, Oxford 1992.

NORTON, Philip – AUGHEY, Arthur, *Conservatives and Conservatism*, London 1981.

PATTEN, Chris, *The Tory Case*, London 1983.

SANDBROOK, Dominic, *Never Had It So Good 1956–1963*, London 2006.

SANDBROOK, Dominic, *White Heat 1964–1970*, London 2006.

Odborná literatura – studie a články

BUDGE, Ian, *Strategies, Issues, and Votes: British General Elections, 1950–1979*, in: *Comparative Political Studies*, 1982, 15 (2), str. 171–196.

CRAGOE, Matthew, „*We Like Local Patriotism*“: *The Conservative Party and the Discourse of Decentralisation, 1947–1951*, in: *English Historical Review*, 2007, 122 (498), str. 965–985.

DEAN, Dennis, *Conservative governments, 1951–64, and their changing perspectives on the 1944 Education Act*, in: *History of Education*, 1995, 24 (3), str. 247–266.

DOBSON, Alan P., *Labour or Conservative: Does it Matter in Anglo-American Relations?*, in: *Journal of Contemporary History*, 1990, 25 (4), str. 387–407.

DUMOND BEERS, Laura. *Whose Opinion?: Changing Attitudes Towards Opinion Polling in British politics, 1937–1964*, in: *Twentieth Century British History*, 2006, 17 (2), str. 177–205.

FIELDING, Steven, *A Mirror for England? Cinematic Representations of Politicians and Party Politics, circa 1944–1964*, in: *Journal of British Studies*, 2008, 47, str. 107–128.

FINLAYSON, Geoffrey, *The Changing Face of British Conservatism*, in: *History Today*, 1983, 33 (10), str. 15–21.

LAYTON-HENRY, Zig, *The Young Conservatives 1945–70*, in: *Journal of Contemporary History*, 1973, 8 (2), str. 143–156.

LAYTON-HENRY, Zig, *Democracy and Reform in the Conservative Party*, in: *Journal of Contemporary History*, 1978, 13 (4), str. 653–670.

PHILLIPS, Jim, *The Postwar Political Consensus and Industrial Unrest in the Docks, 1945–1955*, in: *Twentieth Century British History*, 1995, 6 (3), str. 302–319.

PINTO-DUSCHINSKY, Michael, *Stratification and Policy in the British Conservative Party*, in: *American Behavioral Scientist*, 1973, 17 (2), str. 285–292.

ROLLINGS, Neil, „*Poor Mr Butskell: A Short Life, Wrecked by Schizophrenia?*“, in: *Twentieth Century British History*, 1994, 5 (2), str. 183–205.

SCOTT, Peter, *The Worst of Both Worlds: British Regional Policy, 1951–64*, in: *Business History*, 1996, 38 (4), str. 41–64.

SELDON, Anthony, *Churchill's Indian Summer*, in: *History Today*, 1982, 32 (2), str. 5–10.

TOYE, Richard, *From „Consensus“ to „Common Ground“: The Rhetoric of the Postwar Settlement and its Collapse*, in: *Journal of Contemporary History*, 2013, 48 (1), str. 3–23.

Recenze

REQUA, Leonard F., Jr., *Poverty and Population* by Richard Titmuss, in: *American Sociological Review*, 1940, 5 (4), str. 682–683.

PLANT, Arnold, *Socialisation and Transport* by Herbert Morrison, in: *The Spectator*, 1933, 150 (5471), str. 646–647.

SPROUT, Harold – SPROUT, Margaret, „*Retreat from World Power.*“ *A State of England* by Anthony Hartley, *Anatomy of Britain* by Anthony Sampson, *The Stagnant Society: A Warning* by Michael Shanks, in: *World Politics*, 1963, 15 (4), str. 655–688.

CHRISTOPH, James B., *Anatomy of Britain* by Anthony Sampson, in: *Political Science Quarterly*, 1963, 78 (4), str. 627–628.

Elektronické zdroje

KIMBER, Richard, *UK General Election 1945: Voting results and statistics*, in: *Politicsresources.net* [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge45/results.htm>>.

KIMBER, Richard, *UK General Election 1950: Voting results and statistics*, in: *Politicsresources.net* [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge50/results.htm>>.

KIMBER, Richard, *UK General Election 1951: Voting results and statistics*, in: *Politicsresources.net* [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge51/results.htm>>.

KIMBER, Richard, *UK General Election 1955: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge55/results.htm>>.

KIMBER, Richard, *UK General Election 1959: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge59/results.htm>>.

KIMBER, Richard, *UK General Election 1964: Voting results and statistics*, in: Politicsresources.net [online], 2012 [cit. 2013-12-17], dostupné z: <<http://www.politicsresources.net/area/uk/ge64/results.htm>>.

United Kingdom general election, 1935, in: Wikipedia: the free encyclopedia [online], 2001-2013 [cit. 2013-12-17].